

Sîret-Nüzûl İlişkisi Bağlamında Bedir ve Hendek Savaşı'nda Meleklerin Yardımı Meselesi

Büşra Nur GÜLER*

Özet

Bu çalışma, Bedir ve Hendek Savaşı'nda meleklerin yardımı meselesini sîret-nüzûl ilişkisi çerçevesinde incelemeyi hedeflemiştir. Konu ile ilgili âyetler sebebiyle inceleme hadis, siyer-megâzî ve tefsir edebiyatı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Tefsir edebiyatına onu telif eden müfessirlerin tarihi, ictimai ve şahsî konumunun yanı sıra, tefsir metodu ve yaşadığı dönemin tefsir anlayışı yansımış, bu da tefsirde öznellik problemini ortaya çıkarmıştır. Âyetlerin sîret-nüzûl ilişkisi bağlamında yorumlanıp yorumlanmadığı da bu sebeple tartışılmakta, Kur'an'ın nüzûl sürecini ayrıntılarıyla okumaya katkı sağlayan, nüzûlün muhatapları nezdindeki konumunu ve bu muhatapların yorumunu belirlemeye yardımcı olan siyer-megâzî edebiyatı bu noktada önem arz etmektedir. Çalışmada rivayet kültürünün önemini benimseyen müfessirlerin büyük çoğunluğunun, âyet, hadis ve rivayetlerle nakledilen bu hadiseyi salt bir moral gücü veya manevî desteğe indirgemedikleri, sîret-nüzûl ilişkisi çerçevesinde değerlendirmeye özen gösterdikleri ve bunun meleklerin yardımını manevî olarak sınırlandırmalarına engel teşkil ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sîret-nüzûl ilişkisi, melekler, Enfâl sûresi, Bedir Savaşı, Ahzâb sûresi, Hendek Savaşı.

** Doktora öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi Bilim Dalı, bhazar85@hotmail.com.

The Issue of Angels' Help during the Battle of *Badr* within the Framework of *Sīra-Nuzūl* Relationship

Abstract

This article examines the issue of angels' help during the Battle of *Badr* within the framework of *sīrah* and *nuzūl* based on *tafsīr* and *sīrah-maghāzī* literature. Undoubtedly, *tafsīr* literature reflects historical, social and individual features of the exegetes as well as the method of commentary of their ages, and this led to problem of subjectivity. In this respect, the analysis of whether or not the verses are interpreted coherently with *sīrah* and *nuzūl* turns to be of great significance. In other words, it is important to read the Qur'ān's revelation process in detail and to try to understand the position of the audience and the interpretation of the interlocutors in order to overcome the problem of subjectivity. This study has reached to the result that the great majority of the commentators who accepted the importance of narrative culture did not reduce this incident narrated by Qur'ānic verses, hadīth and other narrations to pure moral power or spiritual support. On the contrary, the conclusion is that they are careful to evaluate the context of the *sīrah-nuzūl* relation which prevents them from restricting the help of the angels to only spiritual support.

Key Words: Coherency between *sīrah* and occasions of revelation, angels, *Sūrat al-Anfāl*, Battle of *Badr*, *Sūrat al-Ahzāb*, Battle of *Khandaq*.

Giriş

Sîret; sünnet, yol, hâl, gidişat ve durum anlamına gelir, çoğulu *siyer*dir. Terim olarak “Hz. Peygamber’in hayatı, onun hayatını konu edinen bilim dalı ve bu dalda yazılan eserleri” ifade eder.¹ *Nüzûl* ise yukarıdan aşağıya inmek, konaklamak, gelmek manasını taşır. Terim olarak nüzul, “Kur’an’ın Allah katından indirilişi” demektir.² *Sîret-nüzûl* ilişkisi ise, âyetlerin bağlamının yalnız esbâb-ı nüzûl rivayetleriyle değil, Hz. Peygamber’in *sîreti*, bu hayatı çevreleyen dinî, sosyal, kültürel şartların bilgisini sunan *siyer-megâzi* ve hadis edebiyatı ile ve bizzat Kur’an’ın kendisiyle belirlenmesini ifade eder.³

Hz. Peygamber’in hayatını ve şahsiyetini, tebliğ faaliyetlerini, siyasî ve askerî mücadelelerini konu alan *siyer* ilmi için en mühim kaynak şüphesiz ki Kur’an-ı Kerim’dir. Nitekim Hz. Peygamber’in doğduğu şehir Mekke, burada “insanlar için kurulan ilk mâbed”⁴ Kâbe, Kur’an-ı Kerim’de anılır. Câhiliyye toplumu ve Kureyş’in o toplum içindeki konumu, dinî-ictimâî-iktisâdî durumu, Hz. Peygamber’in muhataplarının yaşam telakkisi ve dünya tasavvurlarına dair en canlı tablolar Kur’an’da sunulur. Bu genel çerçeve yanında Hz. Peygamber’in çocukluğu, bi’setinin başlangıcı, tebliğinin Mekke ve Medine dönemi, hicreti, Medine’de müslümanlar, münâfıklar, ehl-i kitab ve müşriklerle ilişkileri, bu bağlamda Bedir, Uhud, Hendek, Huneyn ve Tebük Savaşları ile Hudeybiye Antlaşması ve Mekke’nin fethi gibi *siyer-megâzi* edebiyatının ana konuları yine Kur’an’da yer bulur.⁵

Sîret ve Kur’an-ı Kerim’in işaret edilen bütünlüğü, tarihî olarak pek çok detaya yer veren *siyer-megâzi* edebiyatını vazgeçilmez bir zemine oturtmuş, Kur’an-ı Kerim’in ilk muhatap kitleleri ve vahyin o günün şartlarında neye tekabül ettiğinin bilgisi bu satırlarda aranmıştır. Âyetlerin siyâk ve sibâkına dair karîneler ve yorumun ne denli tarihle örtüştüğü yine bu rivayetlerle ölçülür olmuştur.

Bu zihni arka planla çalışma, Bedir Savaşı’ndan bahseden Enfâl sûresi’nin 9-17. âyetleri ile Hendek Savaşı’ndan bahseden Ahzâb sûresinin 9. âyetini temel alarak meleklerin yardımı meselesini *sîret-nüzûl* ilişkisi bağlamında incelemeyi hedeflemiştir. Doğrusu Hz. Peygamber’in savaşlarında meleklerin yardımı meselesiyle ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların da tarihî rivayetleri

1 Mustafa Fayda, “Siyer ve Megâzi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVII, 319.

2 Abdülhamit Birışık, “Nüzûl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIII, 308-309.

3 *Sîret-nüzûl* ilişkisi ifadesi, Muhammed Âbid el-Câbirî’nin tefsirin bağlamı olarak gördüğü “el-mutâbaka beyne mesâri’t-tenzîl ve mesîreti’d-da’ve” tanımının karşılığı olarak Muhammed Coşkun’a aittir. Câbirî’nin temellendirme ve gerekçelendirme tartışmasına girmediği bu tez, kavramsal çerçevesi, felsefi-filolojik altyapısı ve temel özellikleriyle Muhammed Coşkun tarafından betimlenmiştir. Bk. Muhammed Coşkun, *Kur’an Yorumunda Sîret-Nüzûl İlişkisi*, İstanbul 2014.

4 Âl-i İmrân 3/96.

5 Ayrıntılı bilgi için bk. Fayda, “Siyer ve Megâzi”, 319-324.

âyetler ekseninde, siyer ve tefsir edebiyatını kaynak aldıkları görülür. Sözgelimi, İsrail Balcı, “Hz. Peygamber’in Savaşlarında İlahî Yardım”⁶ ve “Bedir Savaşıyla İlgili Mucizevî Rivayetlerin Kur’an, Hadis ve Tarih Verilerine Göre Kritiği”⁷ adlı makalelerinde meleklerin yardımının kazanılan savaşlarda ön plana çıkarılıp kaybedilen savaşlarda ise bu yardımın mahiyetine dair tatmin edici açıklamalar bulunamadığı problemini merkeze alarak ilahî yardımın boyutları ve imkânını incelemiştir.

Mehmet Azimli ise “Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi” adlı makalesinde rivayet olarak aktarılan bilgileri tarihî bağlamda ele alıp meseleyi olabilirlik cihetiyle irdelemiştir.⁸ Balcı, çalışmasında Bedir’deki galibiyetin ilgili âyetlerdeki meleklerin yardımının maddî/filî yardım olarak nitelenmesine zemin hazırladığı, rivayet kültüründeki maddî tasvirlerin de bu algıdan kaynaklandığı, âyetlerde dile getirilen yardımın müslümanların hangi gaye uğruna mücadele etmeleri gerektiğine dair birer ilahî ikaz hüviyeti taşıdığı sonucuna ulaşmıştır. Azimli ise çalışmasını rivayetlerdeki ifadelerin mübalağa içerdiği, ilgili âyetlerin daha çok Allah’ın, insan doğasına verdiği güçlere işaret ettiği bulgusuyla nihayete erdirmiştir. Bu çalışmalarda özetle, Bedir ve Hendek’te Hz. Peygamber ve ashâbının mücadelesinin meleklerin yardımı açıklamasıyla gölgeleneceği, meleklerin neden Taif, Uhud ve Mûte’de de yardım etmediği, yeryüzünde yasaların sünnetullah ilkesiyle açıklanabileceği ve eğer yağmur yağdıysa bunun her iki taraf için de aynı sonucu doğuracağı, Bedir’de öldüren ve öldürülenler bilinirken müşrikleri meleklerin öldürmesinden nasıl bahsedileceği, melekler gerçekten savaştıysa Bedir ehlinin fazilet ve üstünlüğünün nereden geldiği, rakamların hakikî değil mecazî olduğu, sadece müminlerden korkuyu gidermek üzere meleklerin müminleri desteklediği temalarıyla âdeta manevî boyuta hapsedilmiştir.

Ne var ki, her iki çalışmanın da âyetlerin nüzülüne tekabül eden tarihî sürecin bütün şartlarıyla göz önünde bulundurulması temeline dayanan sîret-nüzül ilişkisi bağlamını ve tefsir edebiyatında öznellik probleminin bir yansıması olarak konunun cebr/irade tartışmaları ekseninde ele alınabileceği hususunu değerlendirmedeği görülmektedir. Bu çalışma, sözü edilen hususlar çerçevesinde hadis, siyer-megâzî ve tefsir edebiyatında yer alan rivayet malzemesini yeniden değerlendirmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla tabiatı itibarıyla ilgili referanslara ihtiyaç duyan bu çalışma “nakil ağırlıklı” bir mahiyet arz etmektedir.

6 İsrail Balcı, “Hz. Peygamber’in Savaşlarında İlahî Yardım”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 29 (2010), s. 81-135.

7 İsrail Balcı, “Bedir Savaşıyla İlgili Mucizevî Rivayetlerin Kur’an, Hadis ve Tarih Verilerine Göre Kritiği”, *İstem*, sy. 13 (2009), s. 85-124.

8 Mehmet Azimli, “Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi”, *Journal of Islamic Research*, XXI/3 (2010), s. 172-183.

Bedir Savaşı'nda Meleklerin Yardımı Meselesi

Bedir Savaşı'na götüren süreçte müslümanların Medine'den çıkarken savaşmak üzere değil, kervanı ele geçirmek üzere yola çıkması, çıktıktan sonra gelişen savaş şartları, sayı ve teçizat bakımından düşman ordusuyla kıyaslanmayacak kadar zayıf olunması Hz. Peygamber ve ashâbı arasında mütalaalara sebep olmuş, savaşın kaçınılmaz olduğu anlaşıldığında ise Hz. Peygamber daha sonra “yevmü'l-furkân”⁹ olarak anılacak bu İslâm'ın ölüm kalım savaşı için Rabbine duâ etmeye başlamıştır:

*Hani Rabbinizden yardım istiyorum, yalvarıyordunuz. O da, “Ben size ard arda bin meleklerle yardım ediyorum” diye cevap vermişti.*¹⁰

*Allah bunu, sadece bir müjde olsun ve onunla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştı. Yoksa yardım ancak Allah katındandır. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*¹¹

*Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyor; sizi temizlemek, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı sağlam bastırmak için üzerinize gökten yağmur yağdırıyordu.*¹²

*Hani Rabbin meleklere, “Ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin. Ben kâfirlerin kalplerine korku salacağım. Şimdi vurun boyunlarının üstüne. Vurun, onların bütün parmaklarına” diye vahyediordu.*¹³

*Savaş taktiği olarak düşmanı vurmak için çekilme, ya da diğer bir birliğe katılmak durumu hariç- böyle bir günde her kim onlara arkasını dönerse mutlaka o, Allah'ın gazabına uğramış olur. Onun varacağı yer de cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası.*¹⁴

Bedir Savaşında zafere ulaşmak için Hz. Peygamber'in ettiği duâlar ve buna cevaben meleklerin yardımı meselesinde hadis edebiyatında öne çıkan rivayetler anahatlarıyla şöyledir:

- Ömer b. Hattâb'dan, o şöyle der: Bedir günü Peygamber (s.a.v.) ashâbına baktı. Onlar üç yüz küsur, bir de müşriklere baktı. Onlar 1000 ve daha da fazla idi. Peygamber kibleye döndü. İki ellerini uzattı, üzerinde ridâsı ve izârı vardı: “Allah'ım bana vadettiğini gerçekleştir. Allah'ım bana vaadettiğini gönder. Allah'ım, şâyet müslümanların bu topluluğunu helâk edecek olursan artık yeryüzünde sana ibadet edilmeyecektir” diyor, Rabbinden yardım diliyor ve O'na yalvarıyordu. Ridâsı omuzlarından kayıp düştü. Ebû Bekir gelip onu Resûlullah'ın omuzlarına koydu ve arkasından ayrılmadı. Ebû Bekir artık dayanamayarak “Ey Allah'ın Resûlü, Rabbine niyâzın yeter. O sana olan vaadini

9 Enfâl 8/41.

10 Enfâl 8/9.

11 Enfâl 8/10.

12 Enfâl 8/11.

13 Enfâl 8/12.

14 Enfâl 8/16.

muhakkak yerine getirecektir” dedi.¹⁵

- Huveytıb b. Abdü'l-uzza -ki ashâbdandır- der ki: “Ben Bedir’de müşriklere karşı savaşmış, ibretli hadiseler şahit olmuş ve melekleri görmüştüm. Onlar gökle yer arasında yakaladıkları müşrikleri öldürüyor ve esir alıyorlardı. Kendi kendime ‘bu Peygamber mutlaka Allah tarafından korunuyor’ dedim.”¹⁶
- Ebû Davûd el-Mâzini’den, o şöyle der: “Bedir savaşında müşriklerden bir adamı yakalayıp öldüreyim diye takip ettim, yakaladığımda daha kılıcımı ona dokundurmadan kellesinin yere düştüğünü gördüm. Anladım ki onu benden başka biri (melek) öldürüyor.”¹⁷
- Zürekî Rifâ’a b. Râfi’ -ki, Ensâr’dan ve Bedir’de hazır bulunan mücâhidlerden biriydi- der ki: “Bedir harbi sırasında bir ara Cebrâil (a.s.) Resûlullah’a gelip ‘Siz aranızda Bedir savaşına katılanlara nasıl muamele edersiniz?’ diye sordu. Peygamber (s.a.v.) de ‘Onları müslümanların en faziletlilerinden sayarız’ buyurdu. Cebrâil de ‘Biz de Bedir’e katılan melekleri en faziletli meleklerden sayarız’ dedi.”¹⁸

Enfâl sûresinin 9. âyetinin açıkça beyan ettiği üzere savaşın gerçekleşeceği zâhir olunca Allah Teâlâ’dan yardım istenmiş, bu yardımın istendiği “siz” zamiri üzerinden bildirilmiştir. Kimlerin bu yardımı istediği ve niçin istediğinin bilgisi siyer-megâzî edebiyatında yer alacaktır.

İbn Hişâm, Hz. Peygamber’in “Eğer bu topluluk bugün helâk olursa sana ibadet eden kalmayacak” dediği, Hz. Ebû Bekir’in de “Rabbine yalvardığın yeter. O sana vaadini gerçekleştirecektir” şeklinde mukabele ettiği rivayetine yer verdikten sonra Hz. Peygamber’in “Müjde ey Ebû Bekir, atının başını tutmuş, kum tepeleri üzerinde”¹⁹ sözlerini nakleder. Savaş hazırlıklarını, bu sırada yaşanan tartışmaları ve müslümanlar ile müşriklerin saflarında yaşanan gelişmeleri de kaydeden İbn Hişâm, Kureyş ordusu ilk görüldüğünde Hz. Peygamber’in şu niyazda bulunduğunu belirtir:

Allah’ım, işte Kureyş müşrikleri, olanca kibir ve gururları, büyükmeleri ve övünmeleriyle geliyorlar. Sana meydan okuyor, Resûlünü yalanlıyorlar. Allah’ım! Bana yapmış olduğun yardım vaadini yerine getir!²⁰ Allah’ım! Onları yarın helâk et!²¹

İbn Hişâm tarihî anlatımının içerisinde birkaç kelime ile âyetlere atıf yapar ve Hz. Peygamber’in duâsının müstecâb olduğu, Allah’ın meleklerini yardıma gönderdiğini belirterek savaş esnasında meleklerle yaşanan tecrübeler yer verir ki, bunlardan biri İbn Abbas’tan gelen ve Benî Gıfâr’dan iki adama dair olan

15 Müslim, “Cihâd”, 58; Tirmizî, “Tefsîr”, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 30, 32.

16 Hâkim, *Müstedrek*, III, 562/6084.

17 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 450.

18 Buhârî, “Megâzî”, 11.

19 İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, II, 287.

20 Taberî, *Târih*, II, 424.

21 İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, II, 280; Taberî, *Târih*, II, 441.

rivayettir:

Gıfaroğullarından birisi müşrik iken amcasının oğlu ile birlikte Bedir'e gelmiş, mağlup olan taraftan bir şeyler yağmalamak maksadıyla yüksek bir tepeye çıkıp muharebenin neticesini beklemeye başlamışlardı. O sırada kendilerine yaklaşan bir bulutun içinde kırbaç, silah şakırtılarını, at kışnemelerini, birisinin de "ileri atıl Hayzûm" dediğini işitince amcaoğlunun ödü patlamış, ölmüştü. Diğeri ise korkudan bayıldı, neredeyse ölecekti.²²

Ebû Useyd Mâlik b. Rebîa'dan gelen şu rivayet İbn Hişâm'dan sonraki siyer kitaplarında sıkça görülecektir:

Eğer bugün Bedir'de olsaydım ve gözlerim görseydi, size meleklerin çıkıp geldikleri dağ boğazını muhakkak gösterirdim! Bundan şek ve şüphe etmiyorum!²³

İbn Hişâm, Ebû Dâvud el-Mâzini'den gelen hadis rivayetini zikrettikten sonra,²⁴ İbn Abbas'tan naklen meleklerin sarıklarının Bedir günü beyaz, Huneyn günü kırmızı olduğu,²⁵ Ali b. Ebî Tâlib'den naklen Bedir'de meleklerin sarıkları beyaz olup arkalarına sarkıttıkları, Cebrâil'in sarığının ise sarı olduğu rivayetini aktarır.²⁶ İbn Hişâm, İbn Abbas'ın meleklerin Bedir'den başka bir gün savaşmadığına dair naklettiği bilgi ile²⁷ meleklerin yardımıyla ilgili anlatımına son verir.

İbn Hişâm meleklerin yardımı meselesini içeren Enfâl sûresinin ilgili âyetlerine kitabının tefsir bölümünde de temas etmiştir. Düşmanın çokluğunu, kendilerinin ise sayıca azlığını görünce Hz. Peygamber'in ve müminlerin nasıl duâ ettiğini naklederken Enfâl sûresinin 9. âyetine yer vermiştir. 11. âyete işaret ederek korkuyu izale eden uyku haliyle emniyet hissi verildiğinden, bu yolla şeytanın düşman sebebiyle müminleri korkutmasından hâli olduğundan, yeri sertleştirerek müminlerin hareketini daha da kolaylaştıran yağmurun indirildiğinden bahsetmiştir.²⁸ İbn Hişâm, "Ey iman edenler! Savaş düzeninde iken kâfirlerle karşılaştığınız zaman sakın onlara arkanızı dönmeyin (savaştan kaçmayın)"²⁹ âyetini düşmanla karşılaşıldığında sebat gösterilmesi, Allah'ın mutlaka vaadini yerine getireceği şeklinde yorumlamış, "(Savaştta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Müminleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."³⁰ âyetindeki "attığın zaman da

22 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 296.

23 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 296.

24 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 297.

25 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 297; Taberî, *Târih*, II, 454.

26 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 297.

27 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 298; Taberî, *Târih*, II, 454.

28 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 322-323.

29 Enfâl 8/14.

30 Enfâl 8/17.

sen atmadın, Allah attı” ibaresini ise şu hadiseyle açıklamıştır:

Hiz. Peygamber eline bir avuç kum alıp Kureyş müşriklerine karşı durdu: ‘Yüzleri kara olsun!’ diyerek avucundakileri müşriklere doğru saçtı. Sonra da ashâbına emir verip ‘hücuma kalkın, saldırın!’ dedi.

İbn Hişâm’a göre zafer, Hiz. Peygamber’in düşmanlarına attığı çakıl taşlarında değil, Allah’ın peygamberine yardımında ve düşmanlarının kalbine salınan hezimet korkusunda aranmalıdır; âyet de buna bir delil teşkil etmiştir.³¹ Nitekim aynı yerde İbn Hişâm, “(Ey inkârcılar!) Eğer fetih istiyorsanız işte size fetih geldi. Eğer (peygambere karşı gelmekten) vazgeçerseniz bu sizin için daha hayırlı olur. Eğer dönerseniz biz de döneriz. Çok olsa bile topluluğunuz size hiç fayda vermez. Çünkü Allah mü’minlerle beraberdir”³² âyetini Allah yardımını göstermediği takdirde düşmana galip gelinemeyeceği, Allah’ın onları hezimete uğrattığı, müminlerin bütün bu şartlara rağmen bahşedilen zaferden dolayı nimete şükretmeleri gerektiği ifadelerine yer verir. Âyetin sebeb-i nüzûlünü “İki taraf çarpışmak için birbirlerine yaklaştıkları sırada Ebû Cehil, ‘Allah’ım! Akrabalık ilişkisini kesenimizi, bize bilmediğimiz ve tanımadığımız şeyleri getirenimizi yarın helâk et!’ dedi” şeklinde ifade ettikten sonra, Ebû Cehil’in bu duâsının tersine döndüğü, müşriklerin çokluklarına rağmen Allah’ın yardımı müminlerden yana olduğu için zaferi onlara verdiği yorumuyla sonlandırmıştır.³³

Vâkîdî (ö. 207), Kureyş ordusuna karşı Hiz. Peygamber’in şu duâsına yer verir: “Allah’ım, işte Kureyş müşrikleri, olanca kibir ve gururları, büyüklenmeleri ve övünmeleriyle geliyorlar. Sana meydan okuyor, Resûlünü yalanlıyorlar. Allah’ım, bana yapmış olduğun yardım vaadini yerine getir. Allah’ım, onları yarın helâk et!”³⁴ “Allah’ım, sen bana kitab indirdin. Müşriklerle çarpışmayı emrettin. İki taifeden birisini nasip edeceğini de vaadettin. Sen verdiğin sözden caymazsın.”³⁵

Vâkîdî, Hiz. Peygamber’in bu duâsı üzerine meleklerin yardımını anlatırken şu rivayete yer verir:

İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Müslümanlardan birisi önündeki müşriklerden birinin peşinden koşarken birden üzerinde bir kamçı ve bir atlı sesi işitti. Atlı, “Ey Hayzûm, durma ilerle, ileri atıl”, diyordu. Bir de önündeki müşrike baktı ki, upuzun yere yıkılıp serilmişti. Ona baktı ve gördü ki burnu ezilmiş, kamçı vurulmuş gibi yüzü yarılmış, ensârdan olan bu zât Allah Resûlüne gelip olayı naklettiğinde Resûlullah şöyle buyurmuştur: Doğru söyledin. O, üçüncü semanın imdadındandır. O gün onlar yetmişini öldürdüler ve yetmişini de esir ettiler.³⁶

31 İbn Hişâm, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, II, 323.

32 Enfâl 8/19.

33 İbn Hişâm, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, II, 345-346.

34 Vâkîdî, *Kitâbü’l-Megâzi*, I, 59.

35 Vâkîdî, *Kitâbü’l-Megâzi*, I, 59.

36 Vâkîdî, *Kitâbü’l-Megâzi*, I, 79.

Vâkıdî'de ayrıca Benî Gıfâr'dan iki adam, Ebû Useyd Mâlik b. Rebia, İbn Abbas'tan gelen Buhari hadisi, Ebû Dâvud el-Mâzinî, Huveytub ve Süheyl b. Amr'ın haberleri, Hz. Peygamber'in Cebrâil'e Bedir günü meleklerden "Hayzûm ilerle" diyenin kimliğini sorması üzerine Cebrâil'in bütün sema ehlini tanımadığını söylemesi, Hakîm b. Hizâm'dan gelen "Bedir gününde gökyüzünden aşağıya bir gölge/bulut indi. Ben ona ilk bakışta bütün ufku kaplayan bir kilimden farksız gördüm. Daha sonra fark ettim ki onlar karınca sürüsü gibi melekmiş. Anladım ki onlar Resûlullah'a yardıma geliyor" rivayeti, Bedir günü müşriklerin safında savaşan Süheyl b. Amr'dan gelen "Bedir Savaşı sırasında ak benizli sarı sarıklı adamlar gördüm, hepsi yerle gök arasında geziyor, alaca atlara biniyorlardı, onlar askerlerimizi öldürüyorlar ve esir alıyorlardı" sözleri, meleklerin insanların tanıdığı bir surete büründüğü bilgisi ayrıntılı bir şekilde nakledilmiştir.³⁷

Vâkıdî de Enfâl sûresi için ayrı bir bahis açmış, birbirinin izi üstüne gönderilen meleklerin müminlerin Allah'ın yardımına mazhar olduklarını göstermek için geldiklerini, yağmurun kaygan olan toprağı sertleştirmek için yağdığını belirtmiştir. Vâkıdî Bedir'de meleklerin yardımıyla ilgili olarak üzerinde tartışılan önemli bir husus olan meleklerin görünüp görünmemesiyle ilgili olarak, meleklerin insan suretinde geldiğini ve müşrikleri işaret ederek müminlere "sebat edin, onlar hiçbir şey değiller" dediklerini nakleder ve sûrenin 11. âyetine atıfta bulunur.³⁸ Vâkıdî, tarihin şahitliğine başvurduğu rivayetlerinin ardından, özellikle bu sûrede zikredilmesini öne alarak 16. âyette geçen " *ne kötü varılacak yerdir orası*" ifadesinden kastın Bedir günü olduğunu söyler.³⁹

Vâkıdî ayrıca 17. âyetteki "öldürdüğün zaman sen öldürmedin, Allah öldürdü" beyanının Hz. Peygamber'in ashâbından birinin "ben (savaşta) filanı öldürdüm" demesi üzerine nâzil olduğunu belirtir.⁴⁰ 19. âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak İbn Hişâm'ın da zikrettiği Ebû Cehil'in duâsına değinen Vâkıdî, âyetin devamının da Kureys'in bakiyesine seslendiğini, eğer müslüman olurlarsa onlar için bunun hayır olacağını, olmazlarsa Allah'ın yardımının müminlerden yana olduğunu kaydeder.⁴¹

Vâkıdî, Bedir Savaşı öğleye doğru sona erdiğinde Cebrâil'in, perçemi altında bağlanmış bir at üzerinde, zırlı ve mızraklı olduğu halde kum tepesinde görünüp şunları söylediğini de zikreder:

Ey Muhammed! Senin Rabbin beni sana gönderdi. Sen râzı oluncaya kadar senden ayrılmamamı da bana emretti. Râzı oldun mu?" dedi. Hz. Peygamber de, "Evet râzı oldum" deyince Cebrâil dönüp gitti.

37 Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, I, 74-80.

38 Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, I, 132.

39 Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, I, 132.

40 Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, I, 132.

41 Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, I, 133.

İbn Sa'd (ö. 230), Bedir Savaşı anlatımında Hz. Peygamber'in safları düzene koyduğunu belirttiikten sonra, misli görülmemiş bir şiddetle bir rüzgârın estiğini, Cebrâil, Mikâil ve İsrâfil'in biner meleklerle, başlarında kırmızı, sarı, yeşil sarıklarla alaca atlar üzerinde savaş meydanına geldiklerini nakleder.⁴² Enfâl sûresi'nin 12. âyetine işaret eden bir diğer rivayette ise o gün kimin vurduğu belli olmadığı halde müşrik saflarından bazı kişilerin başlarının ve ellerinin yere düştüğü,⁴³ o gün meleklerin sarı sarıklarıyla indiği⁴⁴ haberine yer verir.

Belâzürî (ö. 279), anlatımında Bedir'de Allah'ın Resûlünü meleklerle desteklediğini kaydettikten sonra,⁴⁵ "Bedir'de Öldürülen Müşrikler" başlığı altında Ebû Cehil'e değinir. Buna göre Abdullah b. Mes'ûd Hz. Peygamber'e Ebû Cehil'in öldürüldüğü haberini verir ve Ebû Cehil'in cesedinde gördüğü morluğu anlatır. Bunun üzerine Hz. Peygamber bu izin meleklerin darbından kaynaklandığını söyler ve Ebû Cehil'i savaşta yaralayan Afra'nın iki oğlunu anarken "Allah onlara rahmet etsin, o ikisi ümmetin firavununun ölümüne iştirak ettiler" ifadelerini kullanır. Belâzürî temrîz sîgasıyla anlatımını sürdürerek şu bilgiye yer verir:⁴⁶

Denilir ki, melekler Afra'nın iki oğluyla beraber Ebû Cehil'i öldürdüler, onun işini bitiren ise Abdullah b. Mes'ûd oldu. Allah daha iyisini bilir.

Tarih ve tefsir âlimi sıfatıyla konuya yaklaşan Taberî (ö. 310) ise *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*'te 9. âyetin sebep-i nüzûlü olarak Hz. Ömer rivayetine ve Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'i tesellisine⁴⁷ yer vermekle beraber şu rivayeti de zikreder:

Ali b. Ebi Tâlib'den gelen rivayete göre müslümanlar Bedir'de geceleyin ince ince yağın bir yağmura tutuldular. Kalkanların ve ağaçların altlarına siperlendiler. Hepsi de tatlı bir uykuya daldılar. Yalnız Resûlullah idi ki geceyi ağacın altında hep namaz kılarak ve ağlayarak, "Allah'im! Sen şu bir avuç topluluğu helâk edersen artık sana yeryüzünde hiç ibadet olunmaz" diyerek Allah'a yalvarmakla geçirmişti. Tanyeri ağarınca "Ey Allah'ın kulları, namaza!" diye seslendi. Ağaç ve kalkanların altından çıkanlar Resûlullah'ın yanına geldiler. Resûlullah onlara sabah namazını kıldırdı. Onları düşmanla çarpışmaya teşvik etti.⁴⁸

Taberî, Hz. Peygamber'in bu duâsına karşılık İbn Abbas'tan gelen "Müjde ey Ebû Bekir! İşte şu Cibril'dir. Atının başını ve gemini tutmuş, harp silahları üzerinde bekliyor" metnindeki Buhârî hadisini zikrettikten sonra, Ebû Cehil'in

42 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-kebir*, II, 15.

43 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-kebir*, II, 23.

44 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-kebir*, II, 24.

45 Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I, 351.

46 Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I, 358.

47 Taberî, *Târîh*, II, 447.

48 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 395, Taberî, *Târîh*, II, 425.

duâsı,⁴⁹ Benî Gıfâr'dan iki adam, Ebû Dâvud el-Mâzini⁵⁰ rivayetlerine yer verir⁵¹ ve Sehl b. Huneyf'ten gelen şu haberi nakleder:

Bedir gününde herhangi birimiz bir müşrikin başına kılıcımızı çaldığımız zaman, kılıcımız daha onun başına erişmeden başının bedeninden kopup yerde yuvarlandığını görüyorduk.⁵²

İbn Kesîr (ö. 774) *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı eserinde, Bedir günü ashâbın parolasının "ehad" olduğunu zikrettikten sonra Enfâl sûresinin 9-10. âyetlerine değinir ve sebep-i nüzûl olarak Ömer b. Hattâb rivayetini kaydeder. İlgili hadislere de atıfta bulunur. *Sübülü'l-hüdâ* yazarının bu âyeti, müslümanların Allah'tan istigâse ve istiânesi olarak anladığını söyler.

İbn Abbas'tan gelen rivayete göre, o gün beş yüzü Cebrâil, beş yüzü Mikâil'in yanında olmak üzere bin melek indiği haberinin meşhur olduğunu, Taberî'nin ise Hz. Ali'den rivayetle Hz. Peygamber'in sağına başında Cebrâil'in olduğu bin melek, solunda başında Mikâil'in olduğu bin melek indiğini, kendisinin de sol tarafta olduğunu söylediği rivayeti aktarır. Yine orada zikredilen İsrâfil'in bin melekle indiği rivayetini ise isnad açısından tenkit eder.⁵³ İbn Kesîr, Hz. Peygamber'in yukarıda zikri geçen duâlarının akabinde⁵⁴ bir diğer duâ olarak şu kaydı nakleder:

Hz. Ali der ki: Bedir günü biraz çarpıştıktan sonra ne yapıyor bakayım diye acele Peygamber'in yanına gittim. O zaman O, secdeye kapanmış, durmadan "Yâ Hayy, yâ Kayyûm, yâ Hayy, yâ Kayyûm" diyordu. Ben çarpışmak için harp meydanına döndüm. Resûlullah'ın yanına tekrar geldiğim zaman O yine secdeye kapanmış, aynı şekilde "Yâ Hayy, yâ Kayyûm, yâ Hayy, yâ Kayyûm" diyordu. Sonra yine çarpışmaya gittim. Döndüğüm zaman O yine secdeye kapanmış, "Yâ Hayy, yâ Kayyûm, yâ Hayy, yâ Kayyûm" diyordu.⁵⁵

Hz. Peygamber'in "yâ Hayy, yâ Kayyûm" diye duâ ettiği,⁵⁶ Hz. Ali'den gelen rivayete yer vererek ashâbını savaşa teşvik ettiğini⁵⁷ ve Vâkidi'nin yer verdiği rivayetleri serdedir. Bunun dışında yine Vâkidi'de de geçen Enfâl sûresinin 48. âyetine⁵⁸ atıfla şeytanın "ben sizin görmediklerinizi görüyorum" sözlerine, Rebi'

49 Taberî, *Târih*, II, 449.

50 Taberî, *Târih*, II, 453.

51 Taberî, *Târih*, II, 447-454.

52 Taberî, *Târih*, II, 454.

53 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 102.

54 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 102-103.

55 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 103.

56 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 103.

57 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 109.

58 Enfâl 8/48: "Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de: Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım, dedi. Fakat iki ordu birbirini görünce ardına döndü ve: Ben sizden uzağım, ben sizin görmediklerinizi (melekleri) görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum, Allah'ın azabı şiddetlidir, dedi".

b. Enes'ten gelen "insanlar meleklerin öldürdüklerini biliyorlardı, boyunlarındaki ve parmaklarındaki yanık izlerinden biliyorlardı" ve Bürde b. Niyâr'dan gelen "Bedir'de üç kesik baş ile Resûlullah'ın yanına gittim, ikisini benim öldürdüğümü, üçüncüsünü ise uzun beyaz bir adamın önüne düşürdüğünü gördüm, başı aldım" dediği ve Resûlullah'ın "o meleklerden filandır" şeklinde cevap verdiği⁵⁹ rivayetine yer verir.⁶⁰

İbn Kesîr bu rivayetlere yer vermekle beraber Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde temriz sığası ile geçen, Bedir günü Cebrâil, Mikail ve İsrail'in savaşı/savaşın saflarını izledikleri ama savaşmadıkları rivayetini de zikreder.⁶¹ Bu hadisi aktardıktan sonra ise yeniden iki ayrı kanaldan gelen Mikail'in 1000 melek, Cebrâil'in 1000 melek, İsrail'in 1000 melek geldiği rivayetlerine yer verir.⁶²

Müjde Ebû Bekir, bu Cebrâil'dir, kum tepeleri üzerinde atının dizginini tutmuş.⁶³

İbn Kesîr bu rivayetten sonra âyetin akışına uygun olduğunu hissettirerek Hz. Peygamber'in çadırdan çıkıp müslümanları savaşa teşvik ettiğini, cennetle müjdelediğini, meleklerin inzâlini bildirerek onları cesaretlendirdiğini, bunun da onlarda itminân, sebât ve emniyet hissi uyandırdığını aktarır.⁶⁴ Enfâl 19. âyetin sebep-i nüzûlü olarak diğer müellifler gibi Ebû Cehil'in duâsını kaydeden İbn Kesîr,⁶⁵ tarihî anlatımında âyet atıflarını canlı bir şekilde kullanarak sîret-nüzûl ilişkisini görünür kılmıştır.

Muhammed Hamîdullah da Bedir Savaşı'nı Enfâl sûresi paralelinde anlatır:

- Bedir, beyzi şekilde, sekiz-dokuz kilometre boyunda ve altı buçuk kilometre eninde bir ovadır ve etrafı yüksek dağlarla çevrilmiştir. (...) Arazi taş ve çakıl ile kaplıdır. Fakat cenûb-i garbisinde ise toprak yumuşaktır. Bazı yerlerdeki müteharrik kumlar Hz. Peygamber (s.a.) devrinde bile aynen müterakim bir haldeydi. Tarihçiler kaydediyor ki, Bedir muharebesi günü yağmur yağmış ve neticede Kureyşilerin ordugâhının bulunduğu saha bataklık haline gelmiştir. Buna mukabil her an tozu dumana katan müslümanların tarafındaki arazi, yağmur sebebiyle pekleşmiş ve sertleşmiş, onların lehine çok müsait bir duruma gelmiştir. Aynı yumuşak toprak şimdi münbit bir vahadır.⁶⁶

- Kur'an Bedir münasebetiyle çok câlib-i dikkat bir savaş usulü vaz etmiştir: "... ve onların herbir mafsala vurunuz." Bu tarz savaş düşmanın katî bir ölüme sürüklenmesinden ziyade onun uzun müddet rahatça savaşmasını önleyici bir tesir

59 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 119.

60 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 115-119.

61 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 112.

62 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 112.

63 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 121.

64 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 121.

65 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 121-122.

66 Muhammed Hamîdullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, 45-46.

yapar; aynı zamanda göğüs göğüse yapılan çarpışmalarda bu husus harbin maksat ve gayesine hâle getirmeksizin mümkün olduğu kadar az kan dökülmesini temin eder.⁶⁷

- “Ey müslümanlar! Allah’ın sizlere yardımcı olarak gönderdiği melekler işaretler taşımaktadırlar; o halde sizler de işaretler edinin.” Temin edenler derhal başlık ve miğferleri üzerine yünden ibik şeklinde parçalar ilave ettiler.⁶⁸

Enfâl sûresinin ilgili âyetleri üzerinden tefsir edebiyatı incelendiğinde ise şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Mukâtil b. Süleyman (ö. 150) ilahî yardımı içeren 9-14. âyetleri zikretmesinin ardından sebab-i nüzûl olarak Bedir günü Hz. Peygamber’in müşrik ordusunun kuvvetini gördükten sonra, “Allah’ım bana savaşmayı emrettin, yardımını da vaadettin, sen vaadinden geri dönmezsın” diyerek Rabbine duâda bulunduğunu, Rabbinin de duâsına icabet ettiğini zikreder. Ömer b. Hattâb rivayetine yer veren Mukâtil b. Süleyman, Mikâil ile beş yüz, Cebrâil ile beş yüz meleğin indiğini aktarır.⁶⁹

Taberî sebab-i nüzûl olarak bu rivayeti zikrettikten sonra bir diğer rivayet olarak Hz. Peygamber’in “Allah’ım bana kitap verdin, savaşmayı emrettin, yardımını vaadettin, sen vaadinden dönmezsın” sözleriyle duâda bulunduğunu da ilave eder. Ayrıca Ebû Cehil’in de iki ordu karşı karşıya gelince “Allah’ım, hangimiz hakka daha layık isek ona yardım et” duâsında bulunduğunu belirtir. Hz. Peygamber’in/müminlerin duâsına icabet eden Allah Teâlâ, birbiri ardınca gelen/müminlerin ardınca gelen bin melek indirmiştir. Taberî ayrıca Hz. Ali’den gelen “Cebrâil bin melekle Ebû Bekir’in de bulunduğu Hz. Peygamber’in sağ tarafına, Mikail bin melekle benim bulunduğum Hz. Peygamber’in sol tarafına indi” rivayetine de yer verir.

Taberî, Âl-i İmrân sûresinin 123. âyeti⁷⁰ tefsirine başlarken ehl-i tevilin Bedir günü âyette zikredilen meleklerin hazır bulunup bulunmadıkları konusunda ihtilafa düştüklerini belirtir. Buna göre bazıları, Bedir günü Kürz b. Câbir’in müşriklere yardıma geldiği haberi müslümanlara ulaşınca bunun onlara zor geldiği, bunun üzerine Allah Teâlâ’nın bu âyeti indirdiği, ancak Kürz’e bozgun haberi ulaştığından müşriklere yardıma gelmediği için beş bin meleğin değil, bininin savaşta bulunduğu yorumunu benimser.⁷¹ Bazıları ise bunun Bedir için bir vaad olduğunu, müminler sabredip Allah’tan sakındıkları için, vaadettiği üzere meleklerle yardım ettiğini söyler: Ebû Useyd Mâlik,⁷² Ebû Dâvud el-Mâzinî

67 Hamîdullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, 61.

68 Hamîdullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, 62.

69 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, 102.

70 Âl-i İmrân 3/123: “Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah Bedir’de de size yardım etmişti. Öyle ise Allah’tan sakının ki O’na şükretmiş olasınız.”

71 Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, VII, 173-174.

72 Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, VII, 174.

rivayetleri ile Benî Gıfâr'dan iki adamın haberi, Bedir'den başka bir savaşta meleklerin savaşmadığı bilgisi⁷³ bu yorumu benimseyenlerin referanslarını teşkil eder.

Taberî 11. âyetin tefsirinde ise Hz. Peygamber'in Bedir gecesi duâsına işaret ettikten sonra bir nimet olarak *nûâs*'i düşmanlarına galebe çalmakta kolaylık sağlayacak, Allah'tan gelen emniyet hissi olarak yorumlar. Yağmuru müminlerin maddî ve manevî kirlerden, şeytanın vesvesesinden arınmaları, ayaklarını kaygan kum üzerinde sabit kılmak için yağdırdığını zikreder.⁷⁴ "Öldürdüğün zaman sen öldürmedin, Allah öldürdü" meâlindeki 17. âyetin tefsirinde ise sebeb-i nüzûl sadedinde Vâkıdî'ye paralel olarak Hz. Peygamber'in ashâbından birinin "ben (savaşta) filanı öldürdüm" demesi üzerine nâzil olduğunu belirtirken, Hz. Peygamber'in müşriklere kum atması üzerine nâzil olduğu bilgisine de yer verir.⁷⁵

Taberî ile muâsır Mâturidî (ö. 333) ise bu âyetlerin Âl-i İmrân sûresinin 123, 124 ve 125. âyetlerini⁷⁶ açıklayıcı olarak geldiğini belirttikten sonra meleklerin gönderilmesini müslümanların kalplerini mutmain kılmak, onları manevî yönden desteklemek için gönderildiğini söyler, cismanî olarak savaşta olduklarına ise yer vermez.⁷⁷

Fahreddin Râzî (ö. 606), Enfâl sûresinin bu âyetlerindeki yardım istemenin Hz. Peygamber'den sâdır olduğuna dair görüşü ortaya koyarken Ömer b. Hattâb'dan gelen rivayeti nakleder. Müslümanların endişe ve korkuları Hz. Peygamber'inkinden ziyade olduğu için, bunu izâle kastıyla Peygamber'in duâda bulunduğunu, dolayısıyla yardım isteyen müminler olduğu görüşüne de yer verse de, Peygamber duâ etti, müminler 'âmin' dediği için iki rivayet telif edilebilir diyerek reyini belirtir.

Râzî kıraat farklılıklarına işaret ettikten sonra âyete "Allah, melekleri ashâbın peşinden gönderdi ve onları meleklerle takviye etti" manasını verir. Meleklerin Bedir'de fiilen savaşıp savaşmadığı konusunda ise şunları söyler:

Âlimler, meleklerin Bedir günü bizzat savaşıp savaşmadıkları hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bir kısım âlimler şöyle demişlerdir: "Cebrâil, beşyüz meleği Hz. Peygamber'in ordusunun sağına indirmişti. Ordunun bu cenahında Hz. Ebû Bekir vardı. Mikâil de beş yüz melek ile birlikte, ordunun sol cenahına indi. Burada da Hz. Ali bulunuyordu. Melekler insan şeklinde idiler ve üzerlerinde beyaz elbiseler vardı.

73 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 175.

74 Taberî, *Câmi'ul-beyân*, XIII, 419-420.

75 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 444-448.

76 Âl-i İmrân 3/123-125: "Andolsun ki siz düşkünler iken Bedir'de Allah size zafer vermişti. Allah'tan korkun ki, şükretmiş olasınız. Hani sen müminlere: 'İndirilmiş üçbin melekle Rabbinizin size yardım etmesi yetmez mi?' diyordun. Evet, sabreder, sakınırsanız ve onlar da hemen üzerinize bu cihetlerden gelirlerse, Rabbiniz size nişanlı beş bin melekle yardım edecektir."

77 Mâturidî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, II, 334-335.

Bu bin melek, Bedir'de bizzat savaştı.

Meleklerin Bedir'de savaşp, Hendek ve Huneyn savaşlarında savaşmadıkları söylenmiştir. Ebû Cehil'in, Abdullah b. Mes'ûd'a: "Sesini duyup da kendini göremediğimiz bu şeyler nedir?" dediği, Abdullah b. Mes'ûd'un da: "Bu, meleklerin sesidir" cevabını verdiği, bunun üzerine Ebû Cehil'in "Bizi yenen siz değilsiniz, onlar" dediği rivayet edilmiştir. Yine rivayet edildiğine göre bir müslüman, bir müşriğin peşine düştüğünde, başının üstünde bir şakırtı duyuyordu ve birden önündeki müşriğin yuvarlanıp düştüğünü ve yüzünün paramparça olduğunu görüyordu. İşte böyle bir hadiseyi ensardan biri, Hz. Peygamber'e anlatınca, "Doğru söyledin. Bu, gökten gelen yardımdandır" buyurdu.

Diğer bazı âlimler ise, meleklerin Bedir'de bizzat savaşmadıklarını, ancak müslümanların (yanında durarak) sayılarını çoğalttıklarını ve müslümanlara sebat verdiklerini; aksi halde tek bir meleğin gücünün, bütün dünyayı yok etmede yeterli olacağını; çünkü (meselâ) Cebrâil'in kanadının bir teleği ile, Lût kavminin şehirlerini ve Semûd kavminin diyarlarını alt üst ettiğini, tek bir nâra ile Salih'in kavmini yok etmiş olduğunu söylemişlerdir.

Râzî, yer verdiği bu son görüşü takip ederek meleklerin bizzat savaşmak için inmemiş olduklarının doğruluğuna âyetteki, "Allah, bunu ancak bir müjde kılmıştı" ifadesini de şahit tutar ve "meleklerle yardım işi müjde şeklinde tahakkuk etmiştir", der. Bunun sadece bir müjde olduğuna, meleklerin savaşmak için gelmiş olmalarına ters düşeceğine delil olarak da İbn Abbas'tan gelen şu rivayete yer verir:

Hz. Peygamber, Bedir günü çadırında oturmuş duâ ediyordu. Ebû Bekir de sağında oturuyordu. Yanında Ebû Bekir'den başka kimse yoktu. Hz. Peygamber biraz uyuklayıp uyandı. Sonra sağ eliyle Ebû Bekir'in dizine dokunarak: "Allah'ın yardım edeceğini müjdelerim. Yemin olsun ki rüyamda Cibrîl'i, atları yönlendirirken gördüm."

Râzî bu rivayetten sonra şu yorumda bulunur:

Allah Teâlâ daha sonra "Yardım ancak Allah'ın katındandır" buyurmuştur. Bu ifadenin maksadı, her ne kadar melekler müminlere destek olmak için indirilmiş ise de, mümine gerekenin, işini sadece buna bağlamayıp, Allah'ın mağlup olmayacak bir gâlib ve aziz, yine yenilmeyen bir kâhir olmasından ötürü, Allah'ın yardımına, desteğine, muzafferiyetine, hidâyetine ve kifâyetine güvenip dayanması olduğuna dikkat çekmektir. Allah yardım indirme hususunda da hakîmdir, onu yerli yerince indirir.⁷⁸

Kurtubî (ö. 671) 9. âyetin tefsirine *istiğâse* kavramını, yardım, imdada yetişme isteğinde bulunmak olarak açıkladıktan sonra sebab-i nüzûl olarak Ömer b. Hattâb rivayetine yer verir. Kâfirlere karşı müslümanlara yardımla görevli bu bin meleğin gelişini "birbiri ardınca arka arkaya gelen gruplar" olarak tanımladıktan sonra bunun gözlere daha bir heybet ve korku vereceğini belirtir.

78 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XV, 133-134.

Meleklerle yardımın ilk zikredildiği yer olan Âl-i İmrân 123-125. âyetlerinin tefsirine geçmeden önce Bedir Savaşı'ndan önce yaşananları kısa bir tarihini veren Kurtubî, Ömer b. Hattâb, Sehl b. Huneyf, Rebî' b. Enes rivayetlerinden sonra şu ifadelere yer verir:

Düşkünler kelimesinin bu âyetteki anlamı sayıca az kimseler demektir. Onlar düşkün değil, kendi özlerinde aziz kimseler idi. Burada istiâre var. Düşmanlarına ve yeryüzünde bulunan bütün kâfirlerin toplamına nisbetle sayıları düşünülecek olursa onların düşkün görülmesi ve yenilgiye uğramaları gerekirdi.

Bu gazve müslümanlar için en üstün, en faziletli ve en büyük gazvedir. İlim adamlarının büyük çoğunluğuna göre Allah melekleri ile Peygamberine ve müminlere bu gazvede yardımcı olmuştur. Âyetin zâhiri de buna delalet eder. Yardım Uhud'da değil de bu gazvede olmuştur. Bu yardımın Uhud gününde olduğunu söyleyenler ise Yüce Allah'ın "Andolsun ki Bedir'de Allah size zafer vermişti" buyruğundan "şükretmiş olasınız" kısmına kadar olan bölümü iki ifade arasında bir ara cümle olarak kabul etmektedir.

Meleklerin Bedir günü savaşta bulunduğu ve çarpıştıklarına dair rivayetler ardi arkasına gelmiş ve birbirini pekiştirmektedirler. Bunlardan birisi de Ebu Useyd Malik b. Rebia'nın sözleridir. "Şu anda sizinle birlikte Bedir'de bulunsam ve gözlerim görseydi ben sizlere meleklerin çıkıp geldikleri dağ yolunu hiçbir şüphe ve tereddüde kapılmaksızın gösterecektim."

(...) kimi ilim adamları meleklerin filen çarpıştığını, kâfirlere vurdukları darbelerin alametinin apaçık belli olduğunu, meleklerin sayıca çok olmalarının sebebinin ise müminlerin kalbine sükûn vermeleridir der, kimi ilim adamları ise meleklerin çokluğu duâ ve teşbih etmeleri ve savaşanların sayısını arttırmalarıdır der, bu görüşe göre melekler çarpışmamışlar, sadece sebat vermek üzere duâda bulunmuşlardır.⁷⁹

İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*'de, Âl-i İmrân sûresinin 124. âyetinin tefsirinde Allah Teâlâ'nın bu vaadinin Bedir'de mi yoksa Uhud'da mı olduğunda müfessirlerin ihtilaf ettiğine işaret ettikten sonra "Hani sen müminlere... diyordun" âyetinin "Allah Bedir'de size kat'i bir zafer vermişti"⁸⁰ âyetine atıf olduğunu, Taberî'nin de bu görüşü tercih ettiğini, bunun da İbn Ebî Hâtim'in âyetin sebab-i nüzûlü olarak zikrettiği Âmir eş-Şa'bi'den gelen şu rivayete dayandığını belirtir:⁸¹

Bedir günü Kürz b. Câbir'in müşriklere yardıma geldiği haberi müslümanlara ulaşınca bu onlara zor geldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ: "Hani sen müminlere, indirilmiş üçbin melekle Rabbinizin size yardım etmesi yetmez mi, diyordun. Evet, sabreder, sakınırsanız ve onlar da hemen üzerinize gelirlirse"⁸², Rabbiniz size nişanlı beşbin melek yardım edecektir" âyetlerini indirdi. Ancak Kürz'e bozgun haberi ulaştı ve o da müşriklere yardıma gelmedi. Böylece Allah Teâlâ da müslümanlara beş bin melek

79 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, IX, 456-458; V, 295-300.

80 Âl-i İmrân 3/123.

81 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 174.

82 İbn Kesîr bu ifadenin Hasan, Rebî' ve Süddî tarafından "bu yüzleri, bu yönleriyle", Mücâhid, İkrime ve Ebû Sâlih tarafından "bu öfkeleriyle" olarak anlaşıldığını zikreder.

göndermedi.

İbn Kesir âyetlerde geçen “bin melek”, “üç bin melek”, “beş bin melek” ibarelerini cemetmek için Rebi’ b. Enes’ten gelen “Allah müslümanlara bin meleği yardıma gönderdi. Melekler sonra üç bin, daha sonra da beş bin oldular” rivayetine yer verdikten sonra şöyle devam eder:

Bu kavle göre, bu âyetler ile “*Hani Rabbimizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, “Ben size ardarda bin meleklerle yardım ediyorum”*”⁸³ âyetinin arası nasıl cem edilecek denilirse şöyle deriz: Enfâl sûresinin 9. âyetinde bin sayısının zikredilmesi âyetteki ard arda gelen kelimesi dolayısıyla meleklerin üç bin ve daha fazla olmasına ters düşmez. Zira bu kelimeden gönderilen bin meleğe başka binlercesinin eklenmesi ve peşlerinden gönderilmesi anlamı anlaşılır. Enfâl suresindeki âyetin akışı da buradaki âyetin akışına benzemektedir. Zahir olan ve bilinen şudur ki, meleklerin harbe iştiraki Bedir günündedir. Doğrusunu en iyi Allah bilir.⁸⁴

İbn Kesir, Âl-i İmrân sûresindeki bu âyetlerde geçen *müsevvinin* sıfatına dair, Ali b. Ebî Tâlib’den gelen Bedir günü *meleklerin nişanının beyaz yün, atlarının alınlarında da nişanları olduğu*, Ebû Hureyre’den gelen kırmızı yünle nişanlı beş bin melek olduğu, Mücâhid’den gelen, *atlarının yeşelleri düzeltilmiş, alınları ve atların kuyrukları beyaz yünle nişanlı* oldukları, İbn Abbas’tan gelen *meleklerin yünle alametlenmiş* olarak Hz. Peygamber’e geldikleri, bir diğer rivayetinde ise *belirlenmiş* demek olduğunu bildirerek “Bedir günü meleklerin nişanı siyah sarık Huneyn günü de kırmızı sarık idi” dediğini, Hz. Peygamber ve ashâbının da kendilerini ve atlarını yünle nişanladıklarını, İkrime ve Katâde’den harp nişanı ile nişanlandıkları, Mekhûl’den ise sarıkla nişanlandıklarına dair haberleri sâbık siyer edebiyatında yer aldığı gibi zikreder.⁸⁵

Husayn b. Mahârik hadisinde İbn Abbas’ın “Melekler Bedir gününden başka savaşmadılar” rivayetine de yer veren İbn Kesir, “Allah Teâlâ’nın melekleri indirmesi ve bunu bildirmesi sadece size müjde olsun diye ve kalbinizi ferahlatmak, huzura kavuşturmak içindir. Değilse elbette zafer sadece Allah katındandır ve Allah siz olmadan ve sizin muharebenize ihtiyaç duymadan da

83 Enfâl 8/10.

84 İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 174-175.

85 İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 176-177. Kâmil Miras *Tecrid-i Sarîh*'de bu âyet ve hadisler ışığında bakıldığında meleklerin yardımını harbe bizzat iştirak etmek suretiyle fiili bir yardım olduğunu belirtir. “Müşriklerin boyunlarının köküne vurunuz, vücutlarını parçalayınız!” hitabının çok sarîh olduğunu, yukarıdakine benzer pek çok sahih hadisin bunu teyid ettiğini, “müsevvinin” kelimesinin “simalarıyla görülen melekler” olarak anlaşılıp böyle buyurulduğuna göre Bedir’de bulunan her sahabinin bunları gördüğünü, hatta Kureyş müşriklerinin de İslâm askerini birkaç misli gördüklerinin âyetten delili olduğunu ve İbn İshâk’ın İbn Abbas’tan rivayet ettiği meleklerin fiilen harbe iştiraklerinin Bedir savaşının hususiyeti olarak görülmesi gerektiğine vurgu yapar (Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, X, 148).

düşmanlarından intikamını alır”, yorumuna da yer verir.

İbn Kesîr, Enfâl sûresinin 9. âyetinin tefsirine ise Ömer b. Hattâb rivayetine yer vererek başlar ve Buhârî’de yer alan şu rivayeti zikreder:⁸⁶

Abdullah b. Mes’ûd’dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Ben Mikdâd b. Esved’in ağzından gâyet kesin bir söz duydum ki, o sözün sahibi olmak bana ona kıyas olunabilen her kıymetli sözden çok daha sevimlidir. Mikdâd müşrikler üzerine harekete davet ederek Hz. Peygamber’in huzuruna geldi ve şöyle dedi:

-Yâ Resûlallah! Biz (senin ümmetin) Musâ kavminin Musâ Peygamber’e “Haydi sen ve Rabbin düşmana karşı gidip savaşın, biz de burada oturalım, dedikleri gibi demeyiz. Biz senin sağında, solunda, önünde ve arkanda düşmanla çarpışırız!” dedi.

Abdullah b. Mes’ûd der ki, Mikdâd’ın bu ateşli sözü üzerine Hz. Peygamber’in yüzünün parladığını ve Mikdâd’ın sözüne sevindiğini gördüm.

İbn Kesîr’in bu rivayete yer vermesi savaştan önceki psikolojik ortamın tahlili, hangi ortamda ve şartlarda Allah’ın meleklerini gönderdiğine dair önemli ipuçları verir. İbn Kesîr sebep-i nüzûl olarak Ömer b. Hattâb rivayetinden başka İbn Abbas’tan gelen şu rivayete de yer verir:

Allah Resûlü Bedir günü şöyle duâ etmişti: “Ey Allah’ım, ahdin (sözün)⁸⁷ ve vaadin aşkına! Allah’ım, sen istersen elbette sana ibadet edenler bulunmayabilir.

Ebû Bekir, Allah Resûlü’nün elini tutmuş ve: “Bu sana yeter” demiş, Allah Resûlü “Topluluk yakında dağılacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklar”⁸⁸ âyetini okuyarak çıkmıştı.⁸⁹

İbn Kesîr, *“birbiri ardında bin melek/mürdifin” ibaresinden peş peşe gelen, imdat olarak gelen, her bir meleğin ardından bir melek şeklinde yorumların yapıldığını* belirttikten sonra⁹⁰ Taberî’nin rivayet ettiği, Hz. Ali’den gelen; “Cibrîl bin melek içinde Hz. Peygamber’in sağından indi. Ebû Bekir de oradaydı. Mikâil ise bin melek içinde Hz. Peygamber’in solundan indi. Ben, Hz. Peygamber ve ordunun sol kanadında idim” haberine yer verir. Daha meşhur haberin ise İbn Abbas’tan gelen şu rivayet olduğunu söyler:

Allah Teâlâ Peygamberine ve müminlere bin melekle yardım etmiştir. Cibrîl beş yüz melek içinde ordunun bir kenarında, Mikâil de beş yüz melekle ordunun diğer kanadında idi.

86 İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, III, 23.

87 Allah Teâlâ’nın bütün peygamberlere yardım ahdi şu âyetlerde yer bulur: “Muhakkak peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında ezelde şu vaadimiz sebketmiştir: Onlar, evet muhakkak o peygamberler elbette muzaffer olacaklar, yine şüphesiz bizim askerlerimiz galip geleceklerdir” (Sâffât 37/171-173). Bk. Kamil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, X, 146.

88 Kamer 54/45.

89 İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, VII, 26.

90 İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, VII, 26.

İbn Kesir, Taberî ve Müslim'in aynı kanalla rivayet ettiği şu hadise de yer verir:⁹¹

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Müslümanlardan birisi önündeki müşriklerden birinin peşinden koşarken birden üzerinde bir kamçı ve bir atlı sesi işitti. Atlı: Ey Hayzûm, durma ilerle, ileri atıl, diyordu. Bir de önündeki müşrike baktı, upuzun yere yıkılıp serilmişti. Ona baktı ve gördü ki burnu ezilmiş, kamçı vuruşu gibi yüzü yarılmıştı. Ensâr'dan olan bu zât, Allah Resûlüne gelip olayı naklettiğinde Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Doğru söyledin. O, üçüncü semanın imdadındandır. O gün onlar yetmişini öldürdüler ve yetmişini de esir ettiler.

İbn Kesir, 10. âyette yer alan "*Yardım ancak Allah katındandır*" beyanını Allah'ın kâfirlerle cihadı müminlere farz kıldığı, geçmiş ümmetlerden peygamberleri yalanlayanların tamamını musibetlerle cezalandırdığı,⁹² müminlerin kâfirleri öldürmesinin kafirler için en şiddetli küçültme ve hakaret, inananların gönülleri için ise ferahlatıcı ve şifâ verici bir durum olduğunu belirterek, Kureyş büyüklerinin hakaretle kendilerine baktıkları düşmanları elleriyle öldürülmesinin onlar için en şiddetli ve alçaltıcı bir son olduğunu ifade eder.⁹³

Ebüsşuûd Efendi'nin (ö. 898) *İrşâdü'l-akli's-selîm*'inde meleklerin yardımını "müminlere fiilî destek ve harbe iştirak" olarak yorumlamadığı anlaşılmaktadır.⁹⁴

Reşid Rızâ (ö. 1935) ise Allah'ın müminlere yardım vaadlerini içeren âyetleri sıraladıktan sonra Bedir gününün tarihî şartlar gereği tevekkül değil korkunun ağır bastığı bir gün olduğunu, meleklerin manevî bir yardım olarak geldiklerini, maddî olarak savaşmadıklarını, tıpkı şeytanın müslümanların kalplerine korku ve vesvese verdiği gibi, müslümanların kalbi mutmain olsun diye geldiklerini söyler. Taberî'nin de fiilî savaşa iltifat etmediğini söyledikten sonra, bu rivayetleri aklın kabul etmediği garip rivayetler olmakla eleştirir ve iltifat edenlere şaşırır. Bedir ehlinin faziletinin nereye dayandırılacağı meselesini, müşrikleri hangi müslümanların öldürdüğünün bilindiği, eğer melekler öldürdüyse, hangilerini onlar hangilerini müslümanlar öldürdü diye sorgular. Bu rivayetlerin müşriklerin şecaat ve cesaretini yücelteceğini buna mukabil ashâbı zayıf göstereceğini, hadisi rivayet eden İbn Abbas'ın Bedir'de henüz küçük olduğundan savaşta olmadığını, hadis olarak nakledilen sözlerin Ka'b el-Ahbâr ve onun gibi kişilerden rivayet edildiğini, Âlusî'nin de sorgulamaksızın benimsediği rivayeti eserine aldığını

91 İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VII, 27.

92 Nûh kavmini tufan, Âd kavmini Debûr (batı rüzgârı), Semûd'u çılgılık, Lût kavmini yere batırma ve siccil taşıyla, Şuayb'ın kavmini gölgelik günü azabıyla, Musâ'nın düşmanı Firavun'u denizde boğmakla helâk etmiştir. (İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VII, 28).

93 İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VII, 28-29.

94 Ebüsşuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-kerîm*, II, 81; IV, 8.

söyleyerek eleştirir.⁹⁵

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), Ömer b. Hattâb rivayetini sebab-i nüzûl olarak zikrettikten sonra “Bu kadar meleğe ne lüzum vardı, Allah melek göndermeden bunu yapamaz mıydı?” sorusuna şöyle cevap verir: “Allah bu yardımı sırf müjde olsun diye gerçekleştirdi. Bin melek ile imdat gönderdi ki, hakikatte bütün kuvvetin ve etkinin Allah’a mahsus olduğunu, Allah dileyince zayıfları kuvvetlilere galip getireceğini, O istemeyince maddî veya manevî kuvvetlerin hiçbir işe yaramayacağını, Allah’ın yardımından ümit kesilmemesini öğretti.”⁹⁶ Elmalılı, Âl-i İmrân sûresinin ilgili âyetlerinin tefsirinde ise meleklerin alametlerinin kır atlar üzerinde sarı, beyaz veya siyah sarık olarak tanımlandığı, tefsir ve siyer ulemâsının Bedir Savaşı’nda meleklerin inip kafirlerle harbettiğinde ittifaklarının olduğu, İbn Abbas’tan gelen sadece Bedir’de savaşmışları rivayetini, diğerlerinde ise sayı ile yardımda bulduklarını kaydeder.⁹⁷

Elmalılı, “*Attığın zaman sen atmadın, Allah attı*”⁹⁸ âyetinin sebab-i nüzûlü olarak Hz. Peygamber’in bir avuç kum alarak müşriklere attığı rivayetine yer vermiş, 19. âyetin sebab-i nüzûlü olarak da Ebû Cehil’in ismini vermeden şu haberi nakleder:

Rivayet olunuyor ki, Mekke müşrikleri Mekke’den yola çıktıkları zaman Kâbe’nin örtüsüne yapışarak “Allah’ımız, iki askerin en yücesine, iki tarafın en doğrusuna, iki grubun en değerlisine yardım et!”

Elmalılı bu rivayete yer verdikten sonra şu kıymetli yorumu yapar:

“Aslında bu âyette, Bedir Savaşı’nın asıl çıkış sebebinin müşriklerin saldırgan tutumu olduğuna işaret vardır.”⁹⁹

Muhammed Esed (ö. 1992) ise bu âyetin tefsirinde şu ifadeleri kullanır:

Bir sonraki âyetten anlaşılacağı gibi, Allah’ın inananlara binlerce melek ile yardımda bulunmasının Hz. Peygamber tarafından vurgulanması, mecazî olarak, inananların kalplerinin Allah’tan gelen manevî güçler aracılığıyla takviyesi anlamına gelir. Bedir Savaşı ile ilgili benzer bir ifade de “bin” melekten bahsedilen Enfâl 9-10’da geçer. Bu değişen rakamlar (bin, üç bin, beş bin) ise muhtemelen “zorluklara karşı sabreden ve O’na karşı sorumluluklarının bilincinde olanlara” Allah’ın yardımının sınırsızlığını gösterir. Hz. Peygamber’in Uhud Savaşı’ndan hemen önce, yani Abdulah b. Übey önderliğindeki üç yüz kişinin kendisini terk etmesinden ve bir kısmının da çok üstün düşman güçleri karşısında paniğe kapılır gibi olmasından sonra, kendisine tâbi olanları bu şekilde teşci’ ettiğini varsaymamız mantıklı olur.¹⁰⁰

95 Reşid Rızâ, *Tefsîru’l-menâr*, Mısır 1367, IX, 602-615.

96 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 211-213.

97 Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, 419-420.

98 Enfâl 8/17.

99 Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 213.

100 Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 114-115.

Esed, 11. âyetteki *nûâs* kelimesini, uykudan önce gelen uyuşukluk, iç sükûneti olarak yorumlamış, alt edilmesi zor sıkıntılar içinde müminlere bahşedilen rûhî sükûnet ve kendine güven duygusu şeklinde tanımlamıştır.¹⁰¹ *Ricze’ş-şeytan* ifadesini “savaşın başlamasından hemen önce Mekke ordusu Bedir kuyularını kuşatmış ve böylece müslümanları susuz bırakmış, susuzluğun etkisiyle müslümanlardan bazıları (burada şeytanın kirli vesvesesi olarak ifade edilen) büyük bir umutsuzluğa kapılır gibi olmuşlar, fakat âniden yağan bereketli bir yağmur müslümanları susuzluktan kurtarmıştı” şeklinde anlatır, İbn Abbas rivayetiyle Taberî’yi kaynak gösterir.

12. âyetteki “*Mutlaka sizinleyim*” hitabının melekler aracılığıyla inananlara yapıldığına hükmeden Esed, Râzî’yi kaynak göstererek “çünkü bu sözlerin kastı korkunun giderilmesine matuftur. Korkanlar melekler değil de müslümanlar olduğuna göre hitap meleklerle olamaz” değerlendirmesini yapar.¹⁰²

Hendek Savaşı’nda Meleklerin Yardımı

Ahzâb sûresinin 9. âyeti Hendek Savaşı’nda meleklerin yardımından bahseder. İlgili âyetin meâli şu şekildedir:

Ey iman edenler! Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani (düşman) ordular üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.

İbn Hişâm’ın kaydettiğine göre Şevval ayının bir Sebt gecesi, Ebû Süfyân ve Gatafân reisi; İkrime b. Ebî Cehil’i kendi temsilcileriyle beraber Benî Kurayza’ya göndermiş, bu heyetin Benî Kurayza’nın yardımını talep etmelerine karşın Sebt günü olması ve Nuaym b. Mes’ûd’un verdiği haberlerin doğru olduğunu düşünmeleri sebebiyle buna cevap vermemeleri ile Allah iki tarafın arasını açmış, *onların üzerine soğuk bir rüzgâr göndermiş*, bu rüzgâr onların tencerelerini ve çadırlarını alt üst etmiştir.¹⁰³

Bu âyetin anlaşılması bağlamında İbn Hişâm’daki bir diğer kayıt ise, Hz. Peygamber’in Huzeyfe b. Yemân’ı istihbarat için düşman birliklerine göndermesi üzerine Huzeyfe’den nakledilen şu sözlerdir:

Ben de gittim ve kavmin içine girdim. *Rüzgâr ve Allah’ın askerleri* onlara yapacağını yapıyordu. Ne tencereleri, ne ateşleri, ne binaları kalyordu.¹⁰⁴

İbn Hişâm daha sonra Ebû Süfyân’ın şu sözlerine yer verir:

Ey Kureyş topluluğu, vallahi siz durulacak yerde değilsiniz, atlar ve develer helâk oldu, Benî Kurayza, vaadettiğini yerine getirmedi, onlardan hoşumuza gitmeyen

101 Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 323.

102 Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 323.

103 İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, III, 241-242.

104 İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, III, 243.

haber geldi. Biz şu gördüğünüz rüzgârın şiddetiyle karşılaştık. Tencereler devrilmeden durmuyor, ateşler yanmıyor, çadırlar yerinde kalmıyor. Artık yola çıkın, ben de çıkıyorum.

Huzeyfe dedi ki: Sonra da, devesine doğru vardı. Devenin bir dizi bağlı idi, üzerine oturdu, yürütmek için ona vurdu. Deve üç ayağı üzerine sıçrayıp kalktı. Vallahi, devenin ayak bağı ayakta iken çözüldü! Eğer Resûlullah'ın bana, "dönüp gelinceye kadar bir hadise çıkarmayacaksınız!" buyruğu olmasaydı ve isteseydim, onu okla vurup öldürürdüm.¹⁰⁵

Nitekim İbn Hişâm, "*Hendek ve Benî Kurayza Hakkında Nâzil Olan Âyetler*" başlığı altında bu âyete işaret ederken *ordulardan* maksadın Kureyş, Gatafân ve Benî Kurayza; *rüzgârla* birlikte onların üzerine gönderilen *orduların* ise melekler olduğunu belirtir. Ancak tarihî anlatımında yer verdiği rüzgârın düşman ordusuna verdiği zararın mahiyetine -tencerelerin devrilmesi, ateşlerin sönmesi, atların ve develerin helâk olması, çadırların sökülmesi- tekrar işaret etmez.¹⁰⁶

Vâkîdî, Ahzâb'ın kuşatması sebebiyle müslümanların açlık ve soğuğun şiddetinden olumsuz etkilendikleri bir anda, Câbir b. Abdullah'tan rivayetle Hz. Peygamber'in Ahzâb mescidinde Pazartesi, Salı ve Çarşamba günü duâ ettiği, Çarşamba günü öğle ile ikindi namazı arasında duâsının kabul buyurulduğunun kendisine vahyedildiği, ashâbın bunu Peygamber'in yüzünde dalgalanan sevinçten anladıkları haberine yer verir.¹⁰⁷ Vâkîdî'nin kayıtlarına bakılırsa kuşatma boyunca Hz. Peygamber askerî stratejileri uygulamakla birlikte duâya devam etmiştir:

Hz. Peygamber Ahzâb Mescidi'nin yerinde ridâsını bırakıp ayağa kalktı. Ellerini kaldırdı. Tekrar oraya vardı. Yine müşriklere bedduâ etti ve orada namaz kıldı.

Hz. Peygamber'in bir sıkıntı ve üzüntüye uğradığı zaman namaz kılmayı arttırdığını belirten Câbir b. Abdullah'tan¹⁰⁸ gelen bir diğer rivayete göre Hz. Peygamber Ahzâb ordusu karşısında şöyle seslenmiştir:

Ey Kitabı indiren, hesabı en çabuk gören, kabileleri hezimetlere uğratan Allah'ım! Sen şu kabileleri de hezimete uğrat, onları sars!¹⁰⁹

Bunun üzerine Vâkîdî, güney rüzgârının kuzey rüzgârına "*kalk, Allah Resûlü'ne yardım edelim*" dediğini, kuzey rüzgârının "*geceleyn sıcak bir esinti esmez*" diye cevap verdiğini ve düşmanların üzerine Sabâ rüzgârı gönderildiği rivayetini nakleder.¹¹⁰ Vâkîdî bu rüzgâra dair ayrıca "*Ben, Allah tarafından Sabâ*

105 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 243-244.

106 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 257.

107 Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, II, 488.

108 Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, II, 488.

109 Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, II, 487.

110 Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, II, 476.

ile yardım olundum! Âd kavmi ise Debûr ile helâk oldular” hadisini de zikretmiş¹¹¹, İbn Hişâm’da nakli geçen Huzeyfe b. Yemân ve Ebû Süfyân’ın bu hadiselere şahitliklerine dair rivayete de ver vermiştir.¹¹²

Vâkıdî, *Allah’ın Kur’an’dan Hendek Hakkında İnzâl Ettikleri* başlığı altında ise, âyetteki *ordulardan* maksadın müslümanlar üzerine yürüyen Kureyş, Gatafân, Esed ve Süleymoğulları olduğunu belirtir, Allah’ın onlar üzerine gönderdiği orduların ise *rüzgâr* olduğunu söyler.¹¹³

İbn Sa’d ise bu âyeti zikrettikten sonra, Hz. Peygamber’in rüzgârla birlikte gelen Cebrâil’i gördüğünde üç kere “müjdeler olsun” demesinin ardından rüzgârın çadırları söktüğü, tencereleri altüst ettiği, direkleri devirdiği, kimsenin kimseyi bilemez halde geri döndüğü bilgisine yer verir.¹¹⁴ Belâzürî, müşriklerin cephede hezimete uğramalarına dair anlatısından sonra Allah’ın müslümanlara rüzgârla yardım ettiğini, rüzgâr ve meleklerin onları nasıl yıldırıldığı ve ümitsizliğe sevkettiğini âyete işaret etmeksizin zikreder.¹¹⁵

İlgili âyet bağlamında tefsir edebiyatı incelendiğinde ise şu bulgular ortaya çıkmaktadır:

Mukâtil b. Süleyman bu âyeti, Ebû Süfyân b. Harb ve beraberindeki müşriklerin Hendek günü Peygamber ve ashâbına karşı karargâh kurup üç koldan harekete geçmesi, Allah’ın ise geceleyin üzerlerine melekler ile soğuk bir rüzgâr gönderip, bu rüzgârın çadırların iplerini kopardığı, müşrik orduların ateşlerini söndürdüğü, atlarını birbirine girdirdiği, sonuçta müşriklerin savaşmaksızın geri dönüp kaçtığı şeklinde tefsir etmiştir. Mukâtil’e göre âyette geçen *nimet* müşriklerin defedilmesi, *görünmeyen ordular* ise aralarında Cebrâil’in de olduğu bin melektir.¹¹⁶

Kureyş, Gatafân, Benî Kurayza ve Benî Nadîr’den oluşan Ahzâb ordusuna karşılık Allah’ın müminlere Sabâ rüzgârıyla nimetini gönderdiğini belirten Taberî, bu bilgilerden sonra konuyla ilgili rivayetlere yer verir.¹¹⁷ Taberî sonrası dönemde de bu rivayet tekrarlanır.¹¹⁸ Buna ilk dönemde Vâkıdî’nin eserinde rastlanan güney rüzgârının kuzey rüzgârına “*kalk, Allah Resûlü’ne yardım edelim*” dediği, kuzey rüzgârının “*geceleyin sıcak bir esinti esmez*” diye cevap verdiği ve düşmanların üzerine Sabâ rüzgârı gönderildiği rivayetine farklı bir senedle

111 Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzi*, II, 475-476.

112 Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzi*, II, 488-491.

113 Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzi*, II, 494.

114 İbn Sa’d, *Kitâbü’l-Tabakâtü’l-kebir*, II, 68.

115 Belâzürî, *Ensâbu’l-eşraf*, I, 429.

116 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru’l-kebir*, III, 37.

117 Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XIX, 25.

118 Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 90; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, XI, 124; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâye’l-Kur’âni’l-kerîm*, IV, 403.

yer vermekle başlar.¹¹⁹ Akabinde Sabâ rüzgârının şiddetine, İslâm ve düşman cephesinde nelere sebep olduğuna dair rivayetleri sıralar:

Bu kısımda, bir sonraki âyetin muhtevasına işaret etmesi yönüyle de önemli olan, ashâbdan bazı kişilerin Hz. Peygamber'e gelerek "yüreklere ağza geldi, söyleyeceğimiz bir şey var mı?" diye sorduğu, Hz. Peygamber'in "Allah'ım ayıplarımızı ört, korktuklarımızdan emin kıl" duâsıyla cevap verdiği rivayet Ahmed b. Hanbel'in de naklettiği senedle yer alır.¹²⁰ Hz. Peygamber'in bu duâsı üzerine Allah düşmanların yüzüne *rüzgâr*la vurmuş, onları *rüzgâr*la hezimete uğratmıştır. Abdullah b. Ömer'in haberini naklederek rüzgâra müslümanların da şahit olduğunu belirtir.¹²¹

Dayım Osman b. Maz'un Henek gecesi çok şiddetli bir soğuk ve rüzgârda beni Medine'ye gönderdi ve bize yorgan ve yemek getir, dedi. Ben de Resûlullah'tan izin istedim. O da bana izin verdi ve dedi ki, "Ashâbımdan kime rastlarsan onlara söyle geri dönsünler." Abdullah b. Ömer der ki, "Döndüğümde rüzgâr her şeyi savuruyordu, kime rastladım ise herkese peygamberin geri dönüş emrini bildirdim. İçlerinden hiç birisi boynunu geri döndüremiyordu. Benim üzerimdeyse bir zırh vardı. Zırh beni rahatsız ediyordu ve üzerinde bir demir vardı. Rüzgâr vurunca demirin bir kısmı avuçlarıma değdi ve zırhı yere düşürdü.

Huzeyfe b. Yemân'ın haber almak için düşman cephesine gönderildiği, Huzeyfe'nin düşman saflarındaki korku ve endişeye dair gözlemlerine dair rivayeti de bu bağlamda kaydeden Taberî, *Târîh*'inde ise Allah'ın düşmanların aralarını açarak onları zelil ettiği ve "*üzerlerine şiddetli bir soğukun hâkim olduğu gecede rüzgârları gönderdiği*" ifadeleriyle tarihî anlatımın içinde âyete yer vermiş, tefsirindeki rivayetleri burada da şahit göstermiştir.¹²²

İlk dönem müelliflerinden Vâkıdî'de ve hadis kaynaklarında yer bulan, Hz. Peygamber'in "*Ben, Allah tarafından Sabâ ile yardım edildi! Âd kavmi ise Debûr ile helâk oldular*" sözü Taberî'de yer bulmamakla beraber sonraki dönem eserlerinde görülür.¹²³

Taberî'ye göre *gelen ordulardan* maksat Ahzâb, yani Gatafân, Kureyş ve Benî Kurayza'dır. *Görünmeyen ordular* ise Henek günü düşmanların kalbine korku salan, ancak o gün savaşmamış olan meleklerdir.¹²⁴ Rüzgâr onların çadırları sökmüş, tencerelerini devirmiş, direklerini yerle bir etmiş, atlar birbirine girmiş,

119 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 25; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 90; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'an il-azîm*, XI, 124.

120 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 25; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XI, 124.

121 İbn İshâk'ın senediyle, Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 25-27; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XI, 124-125.

122 Taberî, *Târîh*, II, 579-581; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XI, 124.

123 Mâturidî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XI, 312; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 90; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XI, 124, benzer bir rivayet için bk. 126-127.

124 "Savaşmamış" kaydı için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 28.

Ahzâb ordusunun her bir komutanı kendi birliğine geri dönüş emrini vermiştir.¹²⁵ Taberî bu âyetin tefsirini ilhamını Mâide sûresi 64. âyetinden¹²⁶ aldığı şu yorumla sürdürür:

Allah onların üzerine korku ve rüzgâr gönderdi. Onlar her ne zaman ateş yaktilarsa Allah onu söndürmüştür.¹²⁷

İlk dönem kaynaklarında da yer alıp yukarıda zikredilen Huzeyfe b. Yemân'ın Ahzâb cephesinin rüzgârla gelen hezimet karşısındaki tavır ve tutumlarını Taberî gibi dönemin diğer müellifleri de kaydetmiştir.¹²⁸

Mâturîdî, âyetin Allah'ın zafer nasip etmesi ve düşmanları defetme nimetine karşılık şükürde bulunmaya işaret olduğunu belirtmekle beraber, zorluk ve musibet karşısında ashâbın ve selefîn dini koruma ve bize ulaştırmada örnekliğinin muhafazasının da müminlere düştüğünün de hatırlanması gerektiğini söyler. Zira Hendek günü müminler mahvolmaya oldukça yakınken ve ümitsizlik içindeyken Allah Sabâ rüzgârını ve meleklerini göndermiş, onları galip kılmıştır.¹²⁹

Fahreddin Râzî, âyetin tefsirine Hendek Savaşı'nın Ahzâb sûresi'nin ilk âyetlerinde yer alan takvâ emrine dair bir misal sunduğunu belirterek başlar; müşrikler ve Yahudilerin şehri kuşattığı, Hz. Peygamber'in bir önlem olarak hendek kazdirdığı, şiddetli korkunun yaşandığı bu kuşatma günlerinden sonra Allah'ın savaşımsızın bu topluluğu savuşturduğu ve müminleri korkularından emin kıldığı şeklinde yorumlar. Râzî'ye göre bu âyet kulun Rabbinden başka kimseden korkmaması, bütün işlerinde kuluna yeteceği, kimsenin kendini Allah'ın mekr ve cezasından emin hissedemeyeceğine işarettir. Nitekim Allah mümkünâta kâdirdir: Bütün güçsüzlüklerine rağmen kâfirler eliyle müslümanları bozguna uğrattığı gibi, bütün kuvvet ve şevketlerine rağmen müslümanlar eliyle kâfirleri bozguna uğratmaya da kâdirdir. Nitekim müminlerin Allah'a iltica edip lütfunu ummaları sonucunda düşmanlarına karşı *rüzgâr ve görünmeyen ordular* göndermiş, bununla düşmanın kalbine korku salınmış ve atlar birbirine girmiştir. Râzî'ye göre bu âyet müminler görmediği halde ihtiyaçlarının

125 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, s. 28; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, s. 90-91; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'azîm*, XI, s. 124.

126 Âyetin tam metni şöyledir: *Bir de Yahudiler, "Allah'ın eli bağlıdır" dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, sana Rabbinden indirilen (Kur'an) onlardan birçoğunun azgınlık ve küfrünü artıracaktır. Biz onların arasına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışırlar. Allah, bozguncuları sevmez.* (Mâide 5/64).

127 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, s. 28.

128 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, s. 26-27; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, s. 81-82.

129 Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XI, 311-312.

karşılandığını, bununla beraber zâhirde bir yardım görünmese dahî yardımın yok sayılamayacağı, Allah'ın herşeyi görüp bildiğine bir dayanak teşkil eder.¹³⁰

Kurtubî rüzgârın bir mucize olduğunu, müslümanların cephesi ile düşman cephesi arasında yalnızca hendek bulunmasına rağmen müslümanların rüzgârın felaketine maruz kalmadıklarını, haberlerinin dahî olmadığını kaydeder.¹³¹ Kurtubî'nin bu yorumuna İbn Kesîr'in Hâkim ve Beyhakî'den naklettiği şu rivayet itiraz eder gibidir:

Huzeyfe bir toplulukta Resûlullah ile beraber yaşadıklarını anlattı. Mecliste bulunanlar 'Allah'a andolsun ki biz peygamberi görmüş olsaydık şöyle şöyle yapardık' dediler. Huzeyfe ise 'Bunu temenni etmeyin' dedi. 'Ben Ahzâb gecesini gördüm ki, hepimiz saf tutmuş oturuyorduk. Ebu Süfyan ve beraberindekiler de *bizim üstümüzdeydiler*. Yahûdî kabilesi Benî Kurayza ise *bizim altımızdaydılar* ki, ailelerimiz sebebiyle onların saldırısından korkuyorduk. Bizi ne ondan şiddetli bir karanlık sarmıştı, ne de ondan şiddetli bir rüzgâr. Gelen rüzgârın sesleri yıldırım gibiydi. Öyle bir karanlık ki hiç birimiz parmağını göremiyordu. (...)¹³²

Elmalılı'nın bu âyeti tefsiri Taberî ile paralel görünürken,¹³³ Muhammed Esed, soğuk fırtınanın günlerce devam ederek Ahzâb ordusunun dağılmasını hızlandırdığına değinir, ancak meleklerle dair bir yorumda bulunmaz.

Değerlendirme

İncelediğimiz çerçevede görüldüğü üzere erken dönem siyer-megâzî edebiyatı, ilgili âyetlerin tarihî arkaplanını Bedir Savaşı'nın müslümanlar için bir varoluş mücadelesi olduğunu vurgular biçimde çizer. Bu husus Hz. Peygamber'in savaş öncesi ve esnasındaki duâlarında da açıkça görülür. Enfâl sûresinin ilgili âyetleri bu duâların müstecâb olduğu ifadeleriyle dikkat çeker. Denilebilir ki, ilgili âyetler siyer-megâzî edebiyatı eşliğinde okunduğunda ve bununla Bedir Savaşı'nın İslâm tarihindeki konumu göz önünde bulundurulduğunda meleklerin fiilen savaş meydanında bulduklarını ve savaştıklarını söylemek iddia olmaktan ziyade, imkân dahilinde olan bir durumdur. Bu açıklama, iddia edildiği gibi Bedir ashâbının fazilet ve üstünlüğüne hâle getirmemelidir. Zira o şartlar dâhilinde savaş meydanında kalmayı göze almak dahi ancak iman ve teslimiyetle açıklanabilir. Nitekim Vâkîdî, Uhud Savaşı anlatımında "Allah onlara sabrettikleri takdirde yardım edeceğini vaad etmişti. Müminler dağıldığı için melekler o gün savaşmadılar"¹³⁴ bilgisini kaydetmeden önce Hz. Peygamber'in müslümanlara şu hitabını nakleder:

Ey insanlar, Allah'ın bana kitabında vasiyet ettiğini size vasiyet ediyorum ki, o Allah'a

130 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XV, 198.

131 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 90.

132 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, XI, 126-127.

133 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 3877-3878.

134 Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, I, 235.

itaat etmek ve haramlarından sakınmaktır. Bugün sizler sorumluluğunu idrak eden ve nefsinin sabra, yakine, harekete ve gayrete alıştıranların azığı ve mükâfatı konumundasınız. *Şüphesiz ki düşmanla cihad etmek zor bir iştir, sıkıntısı çetindir. Allahın doğru yola ilettiği kimseler dışında cihada sabreden kimseler azdır.* Allah, kendisine itaat edenlerle beraberdir. Şeytan da Allah'a isyan edenlerle beraberdir. *Amelleriniz de başarılı olmanız için cihatta sabretmeyi Allah'tan isteyin.* Allah'ın size vaad ettiğini Allah'tan talep edin. Allah'ın size emrettiklerinden ayrılmayın. Muhakkak ki ben, doğruyu bulmanızı arzu ederim. *Biliniz ki, ihtilaf, tartışma ve vazgeçirme, acizlik ve zayıflıktan olup, Allah'ın sevmediği şeylerdir. Bu durumda olanlara zafer ve galibiyet verilmez.*¹³⁵

Erken dönemden başlamak üzere siyer-megâzî müelliflerinin ekseriyeti, incelemede de görüleceği üzere bugün “cebrî tarih telakkisi” olarak nitelenebilecek¹³⁶ detaylar barındırır. Sözelimi Hendek Savaşı'nda Nuaym b. Mes'ûd'un taraflar arasındaki faaliyetleri ve tarafların birbirinden rehin talebinde bulunmaları haberiyle “Allah onların aralarını açmış”¹³⁷, “kendilerini zelil etmiş”¹³⁸, “birliklerini dağıtmış”¹³⁹ ve bunlar “Allah'ın dilediği gibi olmuştur”.¹⁴⁰ Nevfel b. Abdullah hendeği geçmek üzere çalışırken atıyla beraber düşmüş, “onu Allah öldürmüştür”. Yine Sebt gecesi Allah Resûlü için rüzgârı düşmanlarının üzerlerine göndermiştir.¹⁴¹

Görebildiğimiz kadarıyla bu ifadeleri, ‘tarihçinin naklettiği her hadisede ilahî gücün etkisine ve iradesine atıfta bulunma’ olarak tanımlanan cebrî tarih telakkisi¹⁴² kapsamında yorumlamak, müelliflerin dil, üslup ve metod özellikleri ile birlikte düşünüldüğünde problemlidir. Zira erken dönem siyer-megâzî müellifleri Kur'ân-ı Kerim'i asli kaynak olarak görmüş, tarihî hadiseleri ele alırken Kur'ânî teyidi önemsemiş, onun ifade özelliklerini benimsemiş, hatta kimi zaman Kur'ânî anlatımı tarihî anlatıma çevirerek bilgi aktarımında bulunmuşlardır. Erken dönem siyer-megâzî müellifleri için cebrî telakkisine sahip olduklarını söylemek bu hususların görmezden gelinmesi ile mümkün olabilir.

Erken dönem siyer-megâzî müelliflerinin cebrî tarih telakkisini benimsediklerini söylemek, siyer müelliflerinin hadiselerle ilgili diğer kayıtları göz önünde bulundurulduğunda ve İslâm tarih düşüncesi bağlamında da

135 Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, I, 221-222.

136 Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 219-220, 272, 346.

137 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 241; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, II, 486; Taberî, *Târih*, II, 572-573.

138 Taberî, *Târih*, II, 572-573.

139 Taberî, *Târih*, II, 579.

140 Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, II, 486.

141 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 241.

142 Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 91. Öz'e göre bu telakki erken dönem siyer yazıcılığının karakteristik özelliklerinden sayılabilecek kadar yaygındır, bk. Aynı yer.

problemlidir. Zira “hangisinin daha güzel davranacağıнын sınanması için yaratılan”¹⁴³ ve yeryüzünün halifesi¹⁴⁴ kılınan, tarihin öznesi konumundaki insanın imtihan ve yükümlülüklerinde tercih/ihtiyâr mercii olan iradesinin yok sayılması, bütün bu sıfatlarından arındırılmış olarak bütün bir yetkinsizlikle tanımlanmasını beraberinde getirir. Oysa aynı siyer-megâzi müellifleri bunu nakzedecek oldukça kıymetli kayıtlar sunar ki, bunlardan biri Hz. Peygamber’in Uhud karargâhını kurduğunda ashâbına hitabında görülür:

Ey insanlar, Allah’ın bana kitabında vasiyet ettiğini size vasiyet ediyorum ki, o Allah’a itaat etmek ve haramlarından sakınmaktır. Bugün sizler sorumluluğunu idrak eden ve nefsinin sabra, yakine, harekete ve gayrete alıştıranların azığı ve mükâfatı konumundasınız. Şüphesiz ki düşmanla cihad etmek zor bir iştir, sıkıntısı çetindir. Allahın doğru yola ilettiği kimseler dışında cihada sabreden kimseler azdır. Allah, kendisine itaat edenlerle beraberdir. Şeytan da Allah’a isyan edenlerle beraberdir. Amelleriniz de başarılı olmanız için cihatta sabretmeyi Allah’tan isteyin. Allah’ın size vaad ettiğini Allah’tan talep edin. Allah’ın size emrettiklerinden ayrılmayın. Muhakkak ki ben, doğruyu bulmanızı arzu ederim. Biliniz ki, ihtilaf, tartışma ve vazgeçirme, acizlik ve zayıflıktan olup, Allah’ın sevmediği şeylerdir. Bu durumda olanlara zafer ve galibiyet verilmez.¹⁴⁵

Tarih boyunca irade ve tercihiyle sınanan bütün müminler gibi Hz. Peygamber ve ashâbı, Bedir’de, Uhud’da ve Hendek Savaşı’nda irade ve varlık mücadelesi vermiştir. Nitekim “İşte orada müminler denendiler ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar” meâlindeki Ahzâb sûresinin 11. âyeti de buna işaret ediyor olmalıdır.

Kullara dair bütün fillerin Allah tarafından yaratıldığı ve kulların gerçek manada bir fiile sahip olmayıp cebr altında buldukları¹⁴⁶ temeline dayanan cebr telakkisine aykırı olarak, Bedir ve Hendek günü Hz. Peygamber ve müminlerin düşmanın sayıca çokluğu ve yaşanan fiziki-psikolojik şiddete rağmen sabretmeleri, Hendek Savaşı esnasında Hz. Peygamber’in Ahzâb ordusunun dağıtılabilmesi için bir strateji olarak Gatafân’a çekilmeleri karşılığında Medine hurmasının üçte birini teklif etmesi, Sa’d b. Muâz ve Sa’d b. Ubâde’nin Hz. Peygamber’e hitaben “bu, yapmamızı senin istediğin bir şey mi, yoksa Allah’ın emrettiği ve bizim muhakkak yerine getirmemiz gereken bir şey mi, (...) yoksa bunu bizim hayatımızı kurtarmak için mi yapıyorsun?” sorularına Hz. Peygamber’in “Eğer Allah tarafından emrolunsaydım, size danışmaz, gereğini derhal yerine getirirdim, bunu sadece sizin için yapmak istedim. Vallahi, ben bütün Arapların sizi tek yandan okuttuğunu, her yandan üzerinize saldırdığını

143 Mülk 67/2.

144 Bakara 2/30; En’âm 6/165; Neml 27/62. İnsanın yeryüzündeki sorumluluğu ve Kur’an’ın bu sorumluluk çerçevesindeki medeniyet tasavvuruna dair bk. Casim Avcı, “Kur’an ve Medeniyet Tarihi”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları II*, s. 63-83.

145 Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzi*, I, 221-222.

146 İrfan Abdülhamid, “Cebriyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 205-208.

gördüğüm için böyle birşey yapmayı düşündüm, bununla da bir müddet kuvvetlerini kırmak istedim”¹⁴⁷ cevabı, Hz. Peygamber’in savaş boyunca cepheye olması, duayı terketmemesi,¹⁴⁸ düşman cephesinden haber getirmeye gönüllü birini bulamayınca “Bize şu kavmin haberini getirecek biri yok mu ki, Allah onu Kıyamet günü benimle birlikte haşretsin” sözleriyle teşvik etmesi¹⁴⁹ iradenin boyutuna dikkat çekici niteliktedir.

Müelliflerin bu yaklaşımlarını erken dönem siyer müelliflerinin eserlerini kaleme aldığı süreçte Cebriyye’nin bir ekol olarak var olmasına dayandırmak da bir açıklama yolu olmayabilir, zira çağdaş eserlerde de “Allah onların kalbine korku saldı” ifadelerine rastlamak mümkündür.¹⁵⁰ Muhammed Hamîdullah’ın Dûmetulcendel seferiyle ilgili Yahudi-Kureyş ittifakının stratejisini değerlendirdikten sonra kullandığı şu ifadeler de bu bağlamda dikkat çekicidir:¹⁵¹

Planın gerçekleştirilmesi için eksik bir taraf bulunmuyordu; fakat insan sebebe tevessül eder, ister ve ancak sonucu Allah takdir eder.

Müfessirlerin konuya yaklaşımı ise salt tarihî rivayetleri aktarmak şeklinde olmayıp, müfessirin tarihî, ictimai ve şahsî konumunun yanı sıra, onun tefsir metodu ve yaşadığı dönemin tefsir anlayışı ile içiçe geliştiğinden öznellik problemlerinden hâli değildir. Bu açıdan bakıldığında meleklerin yardımının maddî değil, manevî olarak gerçekleştiğini belirten Mâturidî, Râzî ve Ebüssuûd Efendi’nin bu değerlendirmeleri yaşadıkları dönemde yoğun olarak gerçekleşen cebr/irade merkezli kelim tartışmalarının bir yansıması olarak görmek de mümkündür. Sözelimi Râzî, Ahzâb sûresinin 9. âyetindeki “*Biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir*” ifadesini şu şekilde yorumlar:

Allah siz görmediğiniz halde ihtiyaçlarınızı giderir. Eğer sizin için bir emniyet zuhûr etmezse onun zuhûr etmemesine bakmayın. Çünkü siz herşeyi göremezsiniz. Allah’tan başkasından da korkmayın. Allah ne yaparsanız hakkıyla görendir.¹⁵²

Eş’arî bir âlim olan Râzî’nin bu yorumu, Mutezile’nin Allah’a atıfla kulları hakkında en uygun, en faydalı, en iyi olan şeyi yaratması ve bunun kendine vâcib olması temeline dayanan salâh-aslah¹⁵³ tartışmasına karşılık, ilâhî fiillerin bir gaye ve hikmete bağlı olmadığını vurgulayıp irade sıfatını öne çıkaran, bir bakıma ilâhî fiillerde hikmet aranmamasını tercih eden Eş’arî prensibini hatırlatır.¹⁵⁴ Bu

147 Vâkıdî, II, s. 477; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, s. 572-573.

148 Vâkıdî, II, s. 487-488.

149 Vâkıdî, II, s. 488.

150 İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, VII, s. 363.

151 Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, İstanbul 1990, I, s. 242.

152 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XV, s. 198.

153 Avni İlhan, “Aslah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III, 495-496.

154 Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Eş’ariyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XI, 447-455.

yorum Râzî'nin tefsirinde tarihî bağlam ya da süreç yerine kelimî tartışmalara ağırlık verdiğini gösteren bir veri teşkil eder. Benzer şekilde, yine yakın dönem müelliflerinden Reşid Rızâ ve Muhammed Esed'in yaklaşımlarında da öznellik görünür şekilde gerçekleşir.

Sonuç

Sîret/nüzûl ilişkisini Enfâl 9-19. âyetleri ve Ahzâb 9. âyet bağlamında incelediğimiz bu çalışma sonucunda meleklerin Bedir Savaşı'na iştirak edip fiilen müminlere destek verdiklerinin, bizzat savaştıklarının siyer-megâzî edebiyatı müelliflerince ciddi bir ihtilaf mevzuu yapılmadığı görülmüştür. Bu müelliflerin metin örgüsüne bakıldığında meleklerin yardımının Hz. Peygamber'in duâlarının bir sonucu olarak gerçekleştiği, ancak bununla beraber Hz. Peygamber'in tedbir ve stratejiden hâlî salt bir yardım beklentisi içinde olmadığı görülür. Bu durum siyer-megâzî müelliflerinin cebrî tarih telakkisine sahip olduğu tezine gölge düşürür niteliktedir. Siyer-megâzî müellifleri konunun ilgili âyetlerle paralel olarak işlenmesine özen göstermiş, hatta kimi zaman Kur'ânî anlatımı tarihî anlatıma mezcetmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'deki hemen her âyet hakkında olduğu gibi bu âyetler hakkında da -az da olsa- bazı farklı yorumlarda bulunulmuş olmakla birlikte genel olarak müfessirler, âyet, hadis ve rivayetlerle nakledilen bu olayı salt bir moral gücü veya manevî desteğe indirgememişler, ilgili rivayetleri kaydetmeye özen göstermişlerdir. Bu müfessirler tıpkı siyer-megâzî müellifleri gibi Hz. Peygamber'in savaş esnasındaki duâlarına yer vermiş, duâ ile meleklerin yardımını ilişkilendirmişlerdir. Bu durum, rivayet kültürünün önemini benimseyen müelliflerin âyetlerdeki yardımcı sîret-nüzûl ilişkisi çerçevesinde değerlendirmeye özen gösterdikleri ve bunun meleklerin yardımını maddî ya da manevî olarak sınırlandırmalarına engel teşkil ettiği şeklindeki bir sonucu mümkün kılar. Meleklerin yardımının Bedir Savaşı'nda maddî/fiilî olarak gerçekleştiğini benimseyen müellifler bunu yalnızca rivayet odaklı "mübalağalı" ifadelerle dayanarak öne sürmemiş, savaşın şartları, süreci ve irade meselesini de irdeleyerek belirlemişlerdir.

Meleklerin yardımının maddî/fiilî olarak değil, manevî olarak gerçekleştiğini belirten Mâturidî, Râzî ve Ebüssuûd Efendi gibi müfessirlerin bu değerlendirmelerinin yaşadıkları dönemde yoğun olarak gerçekleşen cebr/irade merkezli kelim tartışmalarının bir yansıması olabileceği ve bu bağlamda tefsirde öznellik probleminin varlığı göz ardı edilmemelidir. Ayrıca, hadiselerin önyargılardan bağımsız bir şekilde yorumlanabilmesi, Kur'an âyetleri, hadisler ve tarihî şartları/sosyo-psikolojik ortamı canlı bir şekilde sunan siyer-megâzî edebiyatıyla birlikte desteklenmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Avcı**, Casim, "Kur'an ve Medeniyet Tarihi", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları II*, (ed. Bedreddin Çetiner), İstanbul 2001, s. 63-83.
- Azimli**, Mehmet, "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi", *Journal of Islamic Research*, 21 (3), 2010, s. 172-183.
- Babanzâde**, Ahmed Nâim, Kamil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara 1972.
- Balci**, İsrâfil, "Bedir Savaşıyla İlgili Mucizevî Rivayetlerin Kur'an, Hadis ve Tarih Verilerine Göre Kritiği", *İstem*, Sayı: 13, Konya 2009, s. 85-124.
- "Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahî Yardım", *OMÜİFD*, Sayı: 29, 2010, s. 81-135.
- Birişik**, Abdülhamit, "Nüzûl", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIII, 308-309.
- Coşkun**, Muhammed, *Kur'an Yorumunda Sîret-Nüzûl İlişkisi*, İstanbul 2014.
- Ebussuud Efendi**, Şeyhulislam Mehmed b. Muhyiddin, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-kerîm*, Beyrut 1994.
- Elmahlı**, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (sad. İsmail Karaçam ve diğerleri), İstanbul.
- Esed**, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), I, İstanbul 1999.
- Fayda**, Mustafa, "Siyer ve Megâzî", *DİA*, XXXVII, 319-324.
- "Vâkıdî", *DİA*, XLII, s. 471-475.
- Hamidullah**, Muhammed, *Hz. Peygamberin Savaşları*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1972.
- İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1990.
- İbn Habîb**, Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, Haydarabâd 1361.
- İbn Hişam**, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdümelik (213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sekkâ, İbrahim el-Ebyarî, Abdülhâfiz Şelebî), Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955/1375.
- İbn Kesîr**, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997/1416.
- Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, (thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr.), Riyad 2004.

- İlhan**, Avni, "Aslah", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III, 495-496.
- İrfan**, Abdülhamid, "Cebriyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 205-208.
- Köksal**, Asım, *İslâm Tarihi, Medine Devri*, I, İstanbul 1987.
- Kurtubî**, Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Beyrut 1427/2006.
- Mâturidî**, Ebû Mansur b. Muhammed, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, II (thk. Fâtîma Yusuf el-Haymî), Beyrut 1425/2004.
- Mukâtil b. Süleyman**, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (thk. Abdullah Mahmud), Beyrut 1423/2002.
- Önkâl**, Ahmet, "Hicret", *DİA*, XVII, 558-562.
- Öz**, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İstanbul 2008.
- Râzî**, Ebu'l-Fazl Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut 1401/1981.
- Reşid Rızâ**, *Tefsîru'l-menâr*, Mısır 1367.
- Taberî**, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî (310/923), *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Beyrut 1967.
- Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire 1955-1969.
- Vakıdî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî (207/823), *Kitâbü'l-Megâzî*, (thk. Marsden Jones), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb 1401/1984.
- Yavuz**, Yusuf Şevki, "Eş'ariyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XI, 447-455.